

Atf (cite): Sökmen, Süleyman Alper (2024). Memlük Kıpçak sahasında yazılmış sözlük–gramerlerde kılınış, *Disiplinler Arası Dil Araştırmaları Dergisi*, 8, 31-69. doi: 10.48147/dada.1485502.

Memlük Kıpçak Sahasında Yazılmış Sözlük-Gramerlerde Kılınış

Süleyman Alper SÖKMEN¹

Memlük Kıpçak Sahasında Yazılmış Sözlük-Gramerlerde Kılınış²

Actionalty in Dictionaries and Grammars of Memlük Kipchak Field

Özet

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Kıpçak Türkçesiyle yazılmış eserler sıralanmıştır. Sonra fiil kavramı üzerinde durulmuş; geleneksel ve dilbilimsel fiil sınıflandırmaları verilmiştir. Bu bölümde ayrıca kılınış, kılınış görünüş ilişkisi ve kılınışa göre yapılmış fiil tasnifleri üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde Memlük Kıpçak sahasında yazılmış sözlük-gramerlerde geçen fiillerin kılınışları bulunmuştur. Johanson'un ortaya koyduğu kılınış ölçütlerine göre bu fiillerin iç zamanları üç grupta (ön sınır vurgulayanlar, son sınır vurgulayanlar ve sınır vurgulamayanlar) ele alınmıştır. Dolayısıyla çalışma, metin bağlamsal değil, sözlüksel bir çalışma olmuştur. Değerlendirme ve sonuç başlığında ise Memlük Kıpçak sahasında yazılmış sözlük-gramerlerde geçen fiillerin kılınış özellikleriyle ilgili bulgular sayısal ve oransal olarak ortaya konulup yorumlandı.

Abstract

Study consists of three parts. In the first section, works written in Kipchak Turkish are listed. Then, the concept of verbs is emphasized and the traditional and linguistic classifications of the verbs are made. In the second part, the lexical appearances of the verbs in the dictionaries-grammars written in the Mamlük Kipchak field are examined. After the verbs in the dictionaries-grammars written in the Mamluk Kipchak field were identified, the internal tenses of these verbs were discussed in three groups (those emphasizing the front boundary, those emphasizing the final boundary and those not emphasizing the boundary) according to the lexical aspect criteria put forward by Johanson. Therefore, the study was a lexical study, not a text-contextual one. In the evaluation and conclusion section, the findings regarding the lexical aspect features of verbs in the dictionaries-grammars written in the Mamluk Kipchak field were presented and interpreted numerically and proportionally.

Anahtar Sözcükler: Memlük Kıpçak Türkçesi, Fiil, Kılınış, Sözlüksel Anlam, Anlambilim

Key Words: Memlük Kipchak Turkish, Verb, Lexical Aspect, Lexical Meaning, Semantics

Makale Türü: Araştırma

Paper Type: Research

1. Giriş

Kılınış, fiillerin iç zamansal özellikleri dikkate alınarak yapılan bir sınıflandırma yöntemidir.

1 Öğr. Gör. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, sokmenalper@gmail.com, ORCID No 0000-0001-6461-4683

2 Bu makale “Memlük Kıpçak Sahasında Yazılmış Sözlük-Gramerlerde Kılınış” adlı doktora tezinden üretilmiştir.

Kılınış anlam bilimsel ve aynı zamanda sözlüksel bir kategoridir. Fiilin kullanım sahasına çıkmadan önceki iç zamansal yapısı, onun sözlüksel bir kategori olduğunu ortaya koyar. Fiilin kök ve gövdesindeki farklı iç zaman ve süreçler bağlamdan bağımsız ve neseldir. Bir fiil, kullanım sahasına çıktığında bağlam içerisinde kılınış belirleyicilerle “öznel” görünümlere sahip olabilir. Bu da söz söyleyenin niyetiyle ilgili olarak fiil görünüşünde yeni zamansal süreçleri başlatabilir. Bu noktada, “nesnel” bir yaklaşımla fiil kök ve gövdeleri ele alınacağı için Memlûk Kıpçak sahasındaki sözlük-gramerler haricindeki eserler inceleme dışında bırakılmıştır. Çalışmada Memlûk Kıpçak sahasında yazılmış sözlük-gramerlerde yer alan fiiller kılınış kategorisinde *Johanson'un kılınış ölçütlerine* göre incelenip sınıflandırılacaktır.

Cümle kuruluşunda temel işlev gören fiiller, geleneksel dilbilgisi çalışmalarında *geçişli, geçişsiz, etken, edilgen, dönüşlü, işteş vb.* biçim bilgisel tasniflerle ele alınmıştır; ancak fiiller bu bakış açısının ötesinde daha karmaşık anlamsal özellikler içermektedir. Memlûk Kıpçak sahasında yazılmış sözlük-gramerlerde yapılan bu çalışma ile fiillerin kılınış kategorisinin tasvir edilmesi ve alana katkı sağlanması hedeflenmiştir.

Johanson'un tasnifi, fiillerin kılınışı ile ilgili olarak Türkçede³ uygulanan ilk kuramsal çalışmadır. Johanson'un kılınış kategorisiyle ilgili kuramı (*ön sınırı vurgulayan fiiller, son sınırı vurgulayan fiiller, sınır vurgulamayan fiiller*) çalışmanın kuramsal çerçevesini oluşturacaktır. Kılınışla ilgili farklı çalışmalar olmakla birlikte bunların çoğu, Johanson'un kılınış sınıflandırmasına dayanmaktadır. Bir kısım kuram da metin bağlamsal düzlemde kılınışları belirlemektedir.

1.1. Kıpçak Türkçesi

1.1.1. Kıpçaklar ve Kıpçak Türkçesi

Kıpçak boyları, XIII. yüzyıldan itibaren Doğu Avrupa'dan Karadeniz'in kuzeyi, Kafkaslar, Hazar'ın kuzeyi ve doğusu ile daha doğuda Balkaş Gölüne kadar, güneyde ise Mısır, Suriye bölgelerine kadar yayılmışlardır.

Günümüze kadar birçok kola ayrılan çağdaş Kıpçak Türk lehçelerinin temelini oluşturan Eski Kıpçak lehçesi; Güney Rusya'da, Kırım'da ve Orta Asya'nın batı bölgelerinde yaşayan göçebe Türklerin, ayrıca Mısır ve Suriye'deki Memlûk Devletinin yönetici asker sınıfı olan Türklerin kullandığı Türkçeye karşılık gelmektedir (Tekin ve Ölmez, 1995: 42). Eski Kıpçak Türkçesi Orta Türkçenin batı bölümünü oluşturmakta ve üç grupta incelemelere konu olmaktadır:

Bozkır Kıpçakçası, Memlûk Kıpçakçası, Ermeni Kıpçakçası

³ Aksan (2003: 73), Johanson tarafından 1971'de Türkçeye uygulanan bu sınıflamanın - yine Johanson'un 2000'deki çalışmasına bakarak - tüm Avrupa dilleri için de geçerli olabileceğini belirtir.

1.1.1.1. Bozkır Kıpçakçası (Altın Ordu Kıpçak Türkçesi)

Bozkır Kıpçakçası için başka bir adlandırma da Altın Ordu Kıpçak Türkçesidir.

Kıpçakların (Kuman) yayılma alanları X.-XI. yüzyıllarda sınırları doğuda İrtiş ırmağın-
dan başlayarak Batı Sibirya'yı, Karadeniz'in kuzey bozkırlarını içine alan ve güneyde Kı-
rım'dan Kuzey Kafkasya'daki Kuban ve Terek ırmaklarına kadar, kuzeyde Orta İdil sahasıdır.
1241'de Deşt-i Kıpçak sahasında kurulmuş olan Altın Ordu Devleti içerisinde asıl güç olan
Moğolların üzerinde siyasal ve kültürel anlamda önemli etkileri olmuştur. Türk kültürünün
merkezi konumunda olan Harezm'in Altın Ordu'ya dâhil olmasından sonra Altın Ordu'nun
kültürü zenginleşmiştir. Harezm bölgesinde gelişen Türk dili, Altın Ordu-Kıpçak edebî dilini
etkilemiştir⁴. Bu alanı temsil eden önemli bir eser Codex Cumanicus'tur ki Kıpçak grubu Türk
şivelerinin en eski örneği olarak kabul edilir.

1.1.1.2. Memlûk Kıpçakçası

Özgür, (2020: 61) Mısır ve Suriye'de 1250-1517 tarihleri arasında hüküm süren Memlûk
Devletinin yönetici, asker sınıfının konuştuğu, yazdığı Türk lehçesine Memlûk Kıpçakçası adı
verildiğini ifade eder. Aslında bu devleti kuran Türkler Kafkasya, Altınordu ve Harezm'den
Orta Doğu'ya satın alınıp getirilen kölelerdir. Belli bir askerlik eğitimi neticesinde paralı asker
olarak Arapların emrinde görev yapmışlardır. Daha sonra çoğunluğu Kıpçak kökenli olan bu
köleler, Eyyubî Devletini yıkıp iktidarı ele geçirmişler ve Arap kaynaklarında "Ed-Devletü't-
Türkiyye" adıyla anılan kendi devletlerini kurmuşlardır. Memlûk Kıpçakçasıyla yazılmış eser-
ler sözlük-gramerler⁵, edebî eserler⁶, dinî eserler⁷ ve binicilik, okçuluk; atçılık, veterinerlikle
ilgili eserlerdir⁸.

1.1.1.3. Ermeni Kıpçakçası

Selçuklular Bagratid Devletini yıktıktan sonra burada yaşayan Ermeniler Kırım'a yerleş-
miştir. Kendi dinlerini korumuşlarsa da gündelik dil ve kilise dilinde Kıpçakçayı kullanmışlar-
dır. Ermeni Kıpçakçasından bugüne kalan metinler bazı hukuki, resmî metinler, Ermeni papaz-
ların XVI.-XVII. yüzyılda Kamenez-Podolsk şehriyle ilgili bazı anlaşma metinleri ve küçük

⁴https://turkoloji.cu.edu.tr/ESKI%20TURK%20DILI/ozyetgin_tarihten_bugune_turkdili.pdf.16.01.2024

⁵ Kitâbü'l-İdrâk Li Lisâni'l-Etrâk, Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve 'Acemi ve Mugalî, Et-Tuhfetü'z-
Zekiyye Fi'l-Lugati't-Türkiyye, Kitâbu Bulgatü'l-Müşâk Fî Lugati't-Türk Ve'l-Kıfçak, El-Kavâninü'l-
Külliyeye Li-Zabti'l-Lügati't-Türkiyye, Ed-Düretü'l Mudiyye Fi'l-Lugati't-Türkiyye

⁶ Gülîstan Tercümesi (Kitâb-ı Gülîstân Bi't-Türkî)

⁷ İrşâdü'l-Mülük ve's-Selâtin, Kitâb Fî'l-Fıkh, Kitâb Fî'l-Fıkh Bi'l-Lisâni't-Türkî, Kitâb-ı Mukaddime-i
Ebu'l-Leysi's-Semerkandî, Mukaddimetü'l-Gaznevî Fi'l-İbâdât.

⁸ Münyetü'l-Guzât, Kitâb Fî İlmi'n-Nüşşâb, Baytaratü'l-Vâzih, Kitâbü'l-Hayl

sözlüklerdir (Demir ve Yılmaz 2003: 74-75; Garkavets, 2003: 758'den akt. Aynakulova, 2009: 124).

1.2. Fiil ve Fülle İlgili Sınıflandırma Çalışmaları

1.2.1. Fiil ve Fiilin Sınıflandırma Problemi

Bir dilin sözcüklerinde yer alan sözcükler anlamsal, söz dizimsel gibi farklı kıstaslara göre sınıflandırılabilir (Erdem, 2016: 185). Bu sınıflandırmada fiiller, söz dizimi içerisinde anlam yükünü taşıyan temel sözcük türlerinden biri olarak görülür.

Dil dışı dünyadaki eylemin (action) söz içerisinde bir gramer birimi karşılığı olan fiil, özellikle adlarla beraber anlam bilimin merkezî bir kavramı olarak öteden beri birçok çalışmada sınıflandırmaya tâbi tutulmuştur. Fiilin tanımlarında büyük farklılıklar olmasa da geleneksel sınıflandırma çalışmalarından beri bir sınıflandırma sorunundan söz edilebilir.

1.2.1.1. Geleneksel Sınıflandırma

Geleneksel yaklaşımda fiillerin genellikle *basit, türemiş, birleşik (biçimsel); somut, soyut (anlamsal), çatı, muhteva, durum* vs. gibi sınıflamalara tâbi olduğunu görüyoruz. Ergin (1991: 280), fiilleri isimler gibi anlamlı sözcük türleri içerisinde *eylemi* karşılayan bir tür olarak ele almıştır. Sözcük türlerini, *eylemi* karşılayanların *fiiller*, nesnelere karşılayanların *adlar* ve ikinci bir sözcükle kullanıldığında anlam kazanabilen *edatlar* şeklinde sınıflandırmıştır. Terminoloji ve yaklaşım bakımından biraz daha farklı olan Banguoğlu (1986: 408), sözcük türlerini fonksiyonlarına bakarak ele almıştır. Genel sınıflandırmada ikiye ayırmıştır. Fiilleri de “kılış” terimini kullanarak *oluş, durum, kılış* şeklinde tasnif etmiştir. Korkmaz (2009: 533) ise *oluş, kılış, durum, tasvir, geçişli, geçişsiz* terimlerini kullanarak fiilleri gruplandırmıştır. Geleneksel sınıflandırma çalışmalarının aşağı yukarı benzer dairede gerçekleştiğini söylemek yanlış olmaz (Dizdaroğlu, 1963: 5; Ercilasun, 1994: Ediskun, 1996: 228-246; Yener, 2007: 46; Gencan, 2001: 340; Kahraman, 2011: 950; Hacıeminoğlu, 2016: 13; Erdem, 2016: 25).

1.2.1.2. Anlamsal (Tematik) Sınıflandırmalar

Erdem “Türkçede Fiiller ve Sınıflandırma Sorunları” adlı çalışmasında fiillerin, *söz dizimsel* (gramatikal ilişkilerine, yönetim çerçevelerine ve tematik rollerine göre) ve *anlam bilimsel* yönden yeniden incelenmesi gerektiğini ifade eder. *Çatı ve nesne* durumuna göre sınıflandırmanın yanında *anlam bilimsel* sınıflandırmalardan söz edilebilir. *Kılış sınıflandırması, tematik sınıflandırmalar* gibi (Erdem, 2016:191-192). Anlam bilimin geniş ve katmanlı dünyası içinde geleneksel sınıflandırmaların yanında farklı yaklaşımlar da vardır.⁹ Bunlar öncül çalışmalardır.

⁹ Longacre, R. E. (1976), An anatomy of speech notions. Lisse: Peter de Ridder Press.

Cook, W. A. (1979). Case grammar: Development of the matrix model (1970-1978). Washington: Georgetown University Press.

1.2.1.3. Kılınış ve Kılınış Sınıflandırmaları

Kılınış (actionality, actional content, situation type) eylemin ortaya koyduğu olay ya da durumun iç zamansal yapısıdır. Eylemin doğal olarak sahip olduğu bu iç yapı, birlikte olduğu tümleçler, belirteçler, görünüş ekleri vb. yoluyla değişime uğrayabilir (Aksan, 2003: 68).

“Kılınış, master durumundaki eylemin bildirdiği iş, oluş ya da hareketin meydana geliş tarzındaki zaman niteliğini ifade eden bir dilbilgisi kategorisidir. Eylemin bildirdiği hareketteki zaman sürecini, eylemin meydana geliş şeklini ifade eder. Kılınışın bildirdiği eylemdeki zaman süreci ve meydana geliş tarzı tamamen nesnel bir niteliklidir. Konuşanın veya işitenin ruhsal durumuyla bir ilgisi yoktur. Kılınış kavramı içerisinde eylemlerin bildirdiği iş, oluş ve hareketin zaman türü bakımından meydana getirdikleri ulamlar (kategoriler) önemli yer tutar. Zaman türü bakımından ele alındığında Türkçedeki eylemlerin başlama, süreklilik ve bitiş anlamları taşıdıkları görülür.” (Kaya, 1995: 90).

Dizimsel ekseninde cümle unsurları ve eklerle fiil iç zamanının değişime uğrayabilmesi görünüş olarak adlandırılır. Görünüşün kelime anlamı Latince *aspectus*–*zahiri görünüş*, *kılık* ve Yunanca *logos* (*söz*, *bilim*) sözcüklerinin birleştirilmesiyle oluşturulmuştur (Musaoğlu ve Kirişçi, 2008: 5). Görünüşün kelime anlamı da “bakış” kavramını yansıtmaktadır. Dolayısıyla “öznellik” kavramı da görünüşün anlam alanı içerisinde yer alabilir. Kılınış dil mantığı ile ilgiliyen görünüş dil psikolojisini de içerisine alır (Kaya, 1995: XII).

Bacanlı (2014: 28-31), bahsettiğimiz iki terim arasındaki bağlantıyı açıklar ve bu terimlerin görünüş-zamansal kategorilerden olan ve Slav türü görünüş olarak bilinen “vid”in, esasen hem kılınış hem de görünüşle ilgili araştırmaların başlamasında temel koyucu bir kategori olduğunu söyler. Batı dillerindeki *aspect* teriminin, daha 1830 yılında Gretsch’in bir yıl önce yazdığı Rusça eserinin Fransızca tercümesinde Rusçadaki *vid* teriminin karşılığı olarak kullanıldığını ve bu terimin Fransızcadan diğer Batı dillerine geçtiğini ifade ettikten sonra, Rus araştırmacıların, o zamandan beri *vid* ve *aspect* terimlerini eş anlamlı olarak kullandığını belirtir. Bununla birlikte günümüz Batı dil biliminde *aspect* teriminin *vidi* de içine alacak şekilde daha geniş bir kavramsal zenginliğe ulaştığını da ekler.

Johanson’un *Aspekt im Türkischen* (1971) adlı eseri görünüşle ilgilidir. Türkçedeki görünüş kategorisini *intraterminal*, *postterminal* ve *terminal* terimlerini kullanarak üçe ayırır. *Intraterminal*, eylemin / olayın başlangıç ve bitiş sınırları arasında gözlenmesini, *postterminal*,

Levin, B. (1993) English verb classes and alternations: A preliminary investigation, Chicago, The University of Chicago Press.

Biber, D.; Conrad, S.; Leech, G. (2002). Longman student grammar of spoken and written English, Pearson Publishing.

Korhonen, A. ve Briscoe, T. (2004). Extended lexical-semantic classification of English verbs. Proceedings of the Computational Lexical Semantics Workshop at HLT-NAACL. s. 38-45. Boston, Massachusetts: Association for Computational Linguistics.

eylemin / olayın kritik sınır aşıldıktan sonra gözlenmesini, *terminallik* ise eylemin / olayın bir bütün olarak gözlenmesini ifade eder Uğurlu, “görünüş” teriminin yerine “bakış”ın kullanılması gerektiğini söyler; çünkü Latince *apectus* “bakmak” anlamına da gelmektedir. *görün-* fiilindeki dönüşlülük fiilin, olayın kendi görünüşünü ifade ederken “bakış” terimi fiile / olaya / duruma işi yapanın bakış ve değerlendirmesini ortaya koyar (Uğurlu, 2003: 125).

Görünüş kategorisi *sözlüksel görünüş* ve *dil bilgisel görünüş* olarak iki şekilde ele alınmıştır. Sözlüksel görünüşle *kılmış* (aktionsart) kastedilmektedir.

Bacanlı (2014: 30), kılımsın görünüşün alt kavramı olduğunu, ancak onunla birebir aynı olmadığını söyler. Alan yazında kılmış ve görünüş ayrı ayrı ele alınmıştır. Nesnel ya da öznel olma, sözlüksel veya dil bilgisel olma, işletimsel ya da türetimsel olma gibi (Aslan Demir, 2016: 27). Benzer ise kılmış ve görünüş farkını izah eder. Görünüş öznelken kılmış nesnel; görünüş bakış açısı ifade ederken, kılmış durumun özelliğini ifade eder; görünüş dilbilgisine aitken, kılmış sözlüğe aittir; görünüş zamana aitken, kılmış zamana ait değildir; görünüş mecburiyken, kılmış mecburi değildir; görünüş ikiliyken, kılmış ikili değildir. Nesnellik / öznellik, kılmış ve görünüş ayrımında Slav dilleri için ayırt edici bir ölçüt olmayabilir (Mlynarczyk, 1973: 57, 58’den akt. Benzer, 2012: 90).

Bakış (dilbilgisel görünüş) konuşurun öznel bakışının ifadesiyken kılmış, herkese göre [hemen hemen] aynı olan eylemin içsel anlamıyla ilgilidir. Dolayısıyla kılmış *kalıcı*, bakış *geçici* bilgi ortaya koyar. Sözü edilen iki kategorinin birlikte işlem görmesi aslında görünüşü oluşturur (Alan, 2020: 36).

Dilaçar da kılmış ile görünüş ayrımının nesnel olma-öznel olma ayrımına dayandığını söyler (1974: 171). Karaağaç (2012: 651) ise kılımsın daha temel olması sebebiyle kılımsı “sözlüklük görünüş” olarak terimleştirir. Görünüşü ise “söz dizimlik görünüş” olarak adlandırır. Görünüş dil bilgisel kategoriyken kılmış ise fiillerin ve fiil öbeklerinin *içsel* olarak taşıdıkları *eylem tarzı* özelliklerini içeren ve bunların sınıflandırılmasını öngören *sözlüksel* bir kategoridir (Bacanlı, 2014: 30).

“Kılmış / sözlüksel görünüş, eylemlerin daha çok kendi iç zamanıyla ilgilidir. Bu görünüş türü Türkçedeki çalışmalarda daha çok kılmış olarak bilinir. Görünüş üst başlığı altında yer alan kılımsın *sözlüksel*, bakışın ise *dil bilgisel* bir kategori olması bu ikili arasındaki en belirleyici ayrımdır” (Alan, 2020: 36).

Görünüş dil bilgisel bir kategoriyi ifade eder. Kılmış ve görünüşün ayrımına dair bu açıklamaların dışında dillerin özelliklerinden kaynaklı kılmış ve görünüş farkının olmadığı diller de vardır (Doğru, 2020: 8). Rusça bu gruba dâhil edilebilir.

Literatürde kılınış üzerine yapılmış öncül çalışmalarla birlikte son dönemde yapılan çalışmalar da dikkatleri çekmektedir¹⁰.

Fiillerin iç zamansal evrelerini belirleyen kılınışla ilgili günümüze kadar birçok sınıflandırma çalışması yapılmıştır¹¹.

¹⁰ Dilaçar, Agop (1974). Türk Dilinde ‘Kılınış’la ‘Görünüş’ ve Dilbilgisi Kitaplarımız. *TDAY-Belleten*, s. 159-171.

Kaya, M. (1995). *İnce Memed 1 ve 2 Romanlarındaki Eylemlerin Görünüş ve Kılınış Yönünden İncelenmesi*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Çukurova Üniversitesi.

Kurutaş, M.A. (1997). *Sürgün’de Birleşik Eylemler (Yapıları ve Zaman Kılınışları)* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Çukurova Üniversitesi.

Özmen, N. (2001). *Türkçe Eylemlerde Kılınış Ulamı ve Kılınış Ulamındaki Kaymalar*, [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Mersin Üniversitesi.

Aksan, Y. (2003). Kılınış Ulamına Yaklaşımlar ve Türkçede Kılınış, *Günümüz Dilbilim Çalışmaları*. (s. 68-81) içinde. İstanbul: Multilingual.

Akkuş, C. (2006). *Sevinç Çokum’un Romanlarındaki Fiillerin Görünüş ve Kılınış Yönünden İncelenmesi*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Afyon Kocatepe Üniversitesi.

Aydemir, Y. (2006). *Sözlüksel Görünüş ve Türkçe Eylemlerin Anlam Bilimsel Sınıflandırması: Sözlükçe-Sözdizim Etkileşimi*, [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ankara Üniversitesi.

Demirgüneş, S. (2007). *Türkçede Görünüş ve Zaman Morfemleri*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Niğde Üniversitesi.

Bacanlı, E. (2008). *Türkçede Durağan ve Sonuçsal Durum Bildiren Şekiller*, VI. Uluslararası Türk Dili Kurultayı, 20-25 Ekim 2008, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Karadoğan, A. (2009). *Türkiye Türkçesinde Kılınış*. Ankara: Divan Kitap.

Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi* (3. baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Aydemir, İ. A. (2010). *Türkçede Zaman ve Görünüş Sistemi*. Ankara: Grafiker Yayınları.

Bacanlı, E. (2014). *Kılınış Kategorisi ve Altaycada Kılınış Belirleyicisi Olarak Art Fiiller*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Aslan Demir, S. (2016). *Görünüş Kategorisi Türkmence Örneği* (2. Baskı). Ankara: Grafiker Yayınları.

Erdem, M. (2016). Türkçede Fiiller ve Sınıflandırma Sorunları. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature, and History of Turkish or Turkic*, Volume 11/20, s. 185-200.

Bingöl, Halis E. (2019). *Mayrısimit Örneğinde Eski Uyğurcada Fiillerde Kılınış*, [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi.

Öz, S. (2019). *Özbekçede Kılınış İşlemcisi Olarak Yardımcı Fiiller*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Hacettepe Üniversitesi.

Doğru, F. (2020). Boz, E. (Ed.). *Türkçede Dilbilgisel Ulamlar. Kılınış* (s. 3-34) içinde. Ankara: Gazi Kitabevi.

Kadem, G. (2020). *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi’nde Analitik Fiil Yapıları*, [Yayımlanmamış doktora tezi]. Yıldırım Bayezit Üniversitesi.

Kabak, A. (2021). *Köktürk Bengü Taşlarında Kılınış*, [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Trakya Üniversitesi.

1.2.1.3.1. Vendler'in Fiil Sınıflandırması

Sınıflandırma yaklaşımlarının felsefecilerin çalışmalarıyla başladığı bilinmektedir. Bu sınıflandırma geleneğinde zaman kavramının mantık kuralları esas alınarak eylemin iç zaman evreleri tespit edilmektedir (Aksan, 2003: 69). Bu geleneğin önde gelen temsilcisi Vendler (1957, 1967) fiilleri dört gruba ayırmıştır

1.2.1.3.1.1. Durumlar

Devinim göstermeyen ve bir süreci ifade eden fiillerdir. Bu gruptaki fiillerin bir bitim noktası yoktur (Vendler, 1957: 148).

Vendler (1957: 148) durum fiillerinin şimdiki zamana (continuous tenses) vurgu yapmadığını ifade eder. Bu başlık için *sev-*, *bil-* örneklerini verir. Süreç bildirme bakımından erişmelerden farklı olduğunu vurgular.

1.2.1.3.1.2. Edimler ya da Faaliyetler

Hareketli olan ve bir bitiş noktası olmayan fiilleri ifade eder. Bu fiillerde amaç, süreci vurgulamaktır. Eylemi gerçekleştiren, eylemi herhangi bir zaman noktasında durdurduğunda eylem gerçekleşmiş olur.

“koş-” eyleminin bir bitiş noktası yoktur; az ya da çok sürebilir. “koş-” eylemi on saniye de sürse on dakika da sürse eylem gerçekleşmiş olur. Söz içerisindeki niyet, süreci vurgulamaktır. “A, t zamanında koşuyordu.” cümlesi, “t anı” koşma süreci içerisinde yer alır (Vendler, 1957: 149).

1.2.1.3.1.3. Erişmeler ya da Başarmalar

Bir bitiş noktası olan ve eylemin gerçekleşmesi anlık olan fiilleri ifade eder: *tanı-*, *fark et-*, *zirveye ulaş-* gibi. Bu fiillerde söz içerisindeki niyet, süreci öne çıkarmak değil, bir bitim noktasının gerçekleştiğini vurgulamaktır. “Gördüm diyebildiğim anda gördüm diyebilirim.” cümlesi görme eyleminin anlık olarak gerçekleştiğini anlatır (Vendler, 1957: 147).

1.2.1.3.1.4. Tamamlamalar

Bir bitiş noktası olan, artan ya da aşamalı durumları ifade eden fiillerdir. Bitiş noktasına ulaşılması gerekir, yoksa eylem tamamlanmış sayılmaz. “koş-” eyleminin parçası ile bütünü aynı şeyi ifade eder. Bu eylemde benzer hareketler yapılı ve bir bitiş veya hedef noktası yoktur. Eylem yarıda kesilse de gerçekleşmiş sayılır. “Bir ev inşa et-, bir daire çiz-, bir mil koş-” fiillerinin gerçekleşmesi için eylemin tamamlanması gerekir. (Vendler 1957: 146).

1.2.1.3.2. Comrie'nin Fiil Sınıflandırması

Comrie (1976: 41), fiilleri *içkin* anlamlarına (inherent meaning) göre üç gruba ayırmıştır.

¹¹ Bu sınıflandırmaların ilki Aristo'nun *Metaphysics* adlı eseridir (Doğru, 2020:10).

1.2.1.3.2.1. Anlık-Sürerlik

Sürerliğin (durative) karşıtı *anlık* (punctuality) kavramıdır. *Anlık*, belirli bir süre devam etmeyen, en azından zaman içinde devam etmiyormuş gibi düşünölen bir durumun niteliğini ifade etmektedir. Bu noktada önemli olan, çok kısa süre dahi olsa anlık durumların hiçbir süresinin olmadığıdır. Comrie, anlık fiillere sıklıkla verilen bir örnek olarak “öksür-” fiilindeki anlamsal farkı açıklar. Bir kere öksürmek eylemi anlık gerçekleşmiş (semelfactive), “bir dizi öksür-” ise tekrarlı harekettir (iterative). Sürerli fiil kavramında ise fiil, bir süreç içerisinde gerçekleşir (1976: 41, 42).

1.2.1.3.2.2. Ereklı-Ereksiz

Ereklı (telic) fiiller ve ereksiz (atelic) fiiller *süreli* durumları ifade etse de iç yapılarında önemli bir fark vardır. Ereklı fiillerde eylemin tamamlandığı bir *son nokta* (terminal) vardır. Bu noktaya ulaşmadan eylem tamamlanmış sayılmaz. Ereksiz fiillerde süreç sonsuza kadar uzatılabilir. İstenirse durdurulabilir. Buna rağmen eylem gerçekleşmiş olur. “Can sandalye yapıyor.” cümlesinde “sonlu/ bitmişlik” ifadesi olan bir “sandalye yap-” durumu vardır. “sandalye yap-” ile tanımlanan durumun gerçekleşmesi için son noktaya ulaşılması gerekir. “Can şarkı söylüyor.” cümlesinde ise eylem bir noktada durdurulabilir; şarkı hâlâ tamamlanmamış olsa bile “şarkı söyle-” durumu doğrudur (1976: 44, 45).

1.2.1.3.2.3. Durum-Devinimli Durum

Durumlar ve devinimli durumlar arasındaki fark açık ve anlaşılır görünmektedir. Başka diller arasında da bu farkla ilgili büyük ölçüde paralellik vardır. Durumlar (state) eylemin iç evrelerinde değişim veya devinim olmayan fiilleri ifade eder. Devinimli durumlarda (dynamic situation) ise eylemin iç aşamalarında değişim söz konusudur. “bil-” durumunda “Can’ın nerede yaşadığını bilmek” durumunun aşamaları aynıdır. Can’ın bilgisini doğrusal düşünürsek ve bu bilme durumu üzerinde herhangi bir yerden kesim yapsak yine aynı durumla karşılaşırız. Buna karşın, “koş-” eyleminde durum farklı görünmektedir. “Can koşuyor.” dendiğinde buradaki eylemin aşamaları birbiriyle eşdeğer olmayacaktır. Birbirini takip eden anlarda Can’ın bir ayağı yerdeyken diğer ayağı yerde olmayacak; yine benzer şekilde bir başka anda hiçbir ayağı yerde olmayacaktır. (1976: 48, 49).

1.2.1.3.3. Smith’in Fiil Sınıflandırması

Smith, görünüşü ele aldığı *Parameter of Aspect* adlı eserinde *situation aspect*, durum görünüşü olarak çevrilen başlıkta kılınıştan söz etmektedir. Bu başlıkta *situation types* olarak adlandırdığı hâl türlerini beş gruba ayırmaktadır. Aslında bu grubun dördü daha önce Vendler’in *states* (durumlar), *activities*, (faaliyetler, işler), *accomplishments* (tamamlamalar), *achievements* (başarımlar, erişmeler) tasnifleridir. Smith bu tasnifi bir adım daha öteye götürerek *semelfactive* (tek kerelikler, anlıklar) terimini eklemiştir (1997: 125). Bacanlı *semelfactives* terimini tek kerelikler ifadesiyle tanımlamaktadır (2014: 57). *Semelfactives* fiilleri anlık edimlerdir; hareketli, sonsuz ve keyfidir.

1.2.1.3.3.1. Smith'in Sınıflandırmasında Durumların Özellikleri

Smith'in tasnifinde durumlar, devinim göstermez. Durağandır ve sürerlidir. Aşılması gereken kritik sınır yoktur. Basit zamana işaret eden belirteçlerle kullanılabilir; ancak dolaylı süre bildiren belirteçlerle kullanılamaz (1997: 19).

1.2.1.3.3.2. Smith'in Sınıflandırmasında Olayların Özellikleri

Smith hâl türleri iki ana gruba ayırmıştır. İkinci ana grup olaylardır. Durumlar durağan özellik göstermektedir. Olaylar devinimlidir. Smith; olayları *erekli*, *ereksiz*, *anlık*, *sürerli* ölçütlerine göre dört gruba ayırmıştır: *anlık edim*, *edim*, *erişme*, *tamamlama* (1997: 35).

a. Durağanlık (Durumlar) ya da Devinimlilik (Olaylar)

Durumlar durağandır (*bil-*, *mutlu ol-...*), olaylar devinimlidir (*ye-*, *koş-*, *yüz-...*). Olayın gerçekleşme, olma, meydana gelme özelliği vardır (Smith, 1997: 20, 35).

b. Erekli ya da Ereksiz

Erekli fiiller, hedefli eylemlerdir. Sonuçta bir hedef vardır. Hedefe ulaşıldığında fiil tabanının belirttiği eylem tamamlanmış olur. Eylemde keyfi olarak sonuca ulaşılmazsa olay tamamlanmamış olur. Dolayısıyla keyfilik söz konusudur (Smith, 1997: 19).

c. Sürerli ya da Anlık

Smith'in sınıflandırmasında hâl kavramı *erekli* de olsa *ereksiz* de olsa *sürerli* veya *anlık* olarak ele alınır. Sürerliler bir süreç yansıtırken anlıklar noktasaldır. Anlık kavramını burada *varsayım* olarak almak daha doğru olabilir (Smith, 1997:19, 20).

1.2.1.3.3.3. Smith'te Olayların Alt Sınıfları

a. Edimler

Smith, edimleri süreç içeren zihinsel ya da fiziksel aktiviteler olarak ifade eder. Zamansal özellikleri *devinimli*, *sürerli* ve *ereksiz* olmalarıdır. Ereksiz olduklarından bir hedef söz konusu değildir ve keyfiyet içerirler. Devam eder veya dururlar. *ye-*, *koş-*, *yürü-*, *yüz-...* *yürü-* fiili sözlüksel olarak edim ifade eder, ereksizdir (Smith, 1997: 23).

b. Tamamlamalar

Smith, sınıflandırmasında özellikle fiil öbeği kullanmaktadır. Bazı tasniflerinde kılınış belirleyicileri kullanması, bir bakıma, sözlüksellikten çıkıldığı şeklinde yorumlanabilir.

Tamamlamalar, sonlu olaylardır ve doğal bir son noktaya sahiptir. Smith, tamamlama cümlelerinde sayılabilir nesne içeren bir fiil öbeği bulunması gerektiğini söyler. Nesne nicelik özelliğini bu öbeğe sağlıyorsa olay / fiil *iki elma ye-*, *on metre yüz-* veya *bir köprü inşa et-* cümlelerinde olduğu gibi sonludur (Smith, 1997: 29).

c. Anlık Edimler

Anlık edimler devinimli olaylar/ fiiller olsalar da erekli değildirler. Anlık ve ereksizdirler. Bir hedef ifadesi içermezler.

Anlık edimler, sadece bir “ortaya çıkma”dan ibaret olan en basit olay türüdür. Tipik olarak, *kapıyı çal-*, *hıçkar-*, *kanat çarp-* vb. fiiller anlık edimler sınıfına girer (Smith 1997: 29).

d. Erişmeler

Erişmeler, bir durum değişikliğine yol açan anlık olayları ifade eder. Hâl türlerinde *devinimli* ve *erekli* olaylardır; fakat *sürerli* değil, *anlıktır*. “Radyoyu kapat-, okuldan ayrıl-, zirveye ulaş-, amcasını tanı-” gibi fiiller erişmeler sınıfına dâhildir. Ön veya son sınır aşamaları olayla ilişkilendirilebilir; ancak bunlar eylemin bir parçası olarak kabul edilmez. Bir erişmenin zamansal görünümü tek bir aşamadan, bir durum değişikliğinden oluşur. Birçok erişme ön aşamalara izin verir ya da bir ön aşama gerektirir. Bir yarışmada “yarışı kazan-” fiili, “koş-” fiilini gerektirebilir. “Zirveye ulaş-” fiilinin gerçekleşmesi için “tırman-” fiili gerekebilir (Smith 1997: 30). Kılınış belirleyicilerle kullanılan “zirveye ulaş-, yarış kazan-” fiilleri erişme sınıfındadır; ancak “tırman- ve koş-” fiilleri edim sınıfındadır.

1.2.1.3.3. Johanson’un Fiil Sınıflandırması

Türkçede kılınış kategorisiyle ilgili ilk çalışma Johanson’a aittir. Johanson, “*Aspekt im Türkischen*” (1971)¹² adlı eserinde görünüş kategorisini ele almıştır; ancak bu eserde kılınış kategorisine de değinmiştir. Johanson “kılınış” kavramını “eylemlerin iç zaman yapıları” olarak açıklamıştır (Johanson, 2000: 58).

Johanson kılınışı üç gruba ayırmıştır.

1.2.1.3.3.1. Ön Sınırı Vurgulayanlar

Ön sınırı vurgulayan fiiller (initialtransformative) “ÖS+” ifadesi Uğurlu’nun Johanson’dan çevirdiği adlandırmadır (Karadoğan, 2009: 10). Karadoğan da (2009: 18) *Türkiye Türkçesinde Kılınış* adlı çalışmasında bu terimi kullanmıştır. Bacanlı’nın *Kılınış Kategorisi ve Altaycada Kılınış Belirleyicisi Olarak Art Fiiller* adlı çalışmasında önerdiği terim ise “başlangıç dönüşümlü fiiller”dir (2014: 42). Aydemir (2010: 25) ise yine *initialtransformative* teriminin karşılığı olarak *Türkçede Zaman ve Görünüş Sistemi* adlı çalışmasında *başlangıç sınırlı* terimini; Aslan Demir (2013: 85), *Türkmencede Kılınış İşlemcisi Olarak Art-Fiiller* adlı çalışmasında *ön dönüşümlü* terimini kullanmıştır. Dolayısıyla *ön sınırı vurgulayan fiiller* terimi ile aynı anlama gelecek şekilde *başlangıç dönüşümlü*, *başlangıç sınırlı*, *ön dönüşümlü* terimlerinin kullanıldığını görüyoruz.

¹² Bu eser Nurettin Demir tarafından “*Türkçede Görünüş*” (2016) adıyla Türkçeye kazandırılmıştır.

Ön sınırı vurgulayan fiillerde kritik sınır, eylemin başlangıç sınırındır ve hareket için bu sınırın aşılması gerekir. Bu aşılma sınırı aslında eylemin ya da olayın hareketli kabul edilen birinci aşamasıdır. Bu kritik sınır aşıldıysa ikinci aşamaya geçilir ve durağan kabul edilen *sürek* (curcus) başlar. İkinci aşama birinci aşamanın doğal sonucudur (Johanson, 2016: 185). Burada, dikkat edilirse “duruma giriş” denilen birinci aşama ve “durumu devam ettirme” denilen ikinci aşama aslında “iki olayı / eylem zamanını” anlatır. Bir başka ifadeyle bir fiil içerisinde iki eylem vardır. Ön sınırı vurgulayan fiillerde eylem bitse de söz konusu eylemin etkilerinin devam ettiği söylenebilir. Örneğin *saklan-* fiilinde “saklanma durumuna giriş” tamamlansa da “saklanma”nın “etkisi” bir süre daha devam etmektedir. Bu devam eden etki eylemin ikinci aşamasıdır. Johanson bu aşamayı “sonsuz ve durağan” şeklinde tanımlamıştır. En azından bu aşamanın teorik olarak *sonsuz* olduğu söylenebilir. Ön sınırı vurgulayan fiiller “-mAyA başla-” yapıyla kullanıldığında anlam bozulmaz ve Johanson’un (2016: 185) formülündeki “x”in yerine geçebilir:

“Saat 1’de x-di, ve on dakika sonra hâlâ x-iyordu.

x-di, demek ki şimdi x-iyor.” (Johanson, 2016: 185)

Kurguladığımız örnekler formülde yerine koyulabilir:

a) *Sabahtan akşama dek top oynadığı için saatlerce uyudu.*

b) *Uzun yol yürümekten ayakları çok ağrıyordu.*

(a)’daki *uyu-* fiili formüllerde yerine koyulduğunda “Saat 1’de uyudu ve on dakika sonra hâlâ uyuyordu.” veya “Uyudu, demek ki şimdi uyuyor.” cümleleri elde edilir ve anlamlarında bir bozulma söz konusu olmaz.

(b)’deki *ağrı-* fiilini formülde yerine koyulduğunda “Saat birde ağrıdı ve on dakika sonra hâlâ ağrıyordu.” veya “Ağrıdı, demek ki şimdi ağrıyor.” cümlelerinde anlamsal bir bozulma olmadığı görülebilir.

1.2.1.3.3.2. Son Sınırı Vurgulayanlar

Ön sınırı vurgulayanlarda *süreç* ön planda iken son sınırı vurgulayan “SS+” (final-transformative) fiillerde süreç ya da süreklilik ön planda değildir. Olay zamanı ön sınırı vurgulayanların aksine tektir. Bu fiiller kritik sınıra sahip *sonlu* (telic) fiillerdir; yani eylemin gerçekleşme şeklindeki kritik nokta son sınırdır. Bu fiiller gelişerek son sınırına ya da bitişe ulaşmadıkça gerçekleşmiş sayılmaz (Karadoğan, 2009: 10; Aydemir, 2010: 24-25; Uğurlu, 2003: 128). Bu kategori *anlık olan* ve *anlık olmayanlar* olarak ikiye ayrılmaktadır. Anlık olanlar *atla-*, *başla-*, *patla-*...; anlık olmayanlar *gel-*, *inşa et-*, *evlen-*... İncelenen fiil,

“x-di mi?”

“Evet, x-di ve de hâlâ x-iyor.” formülüne uymazsa, bir başka ifadeyle bu formülü olumsuzlarsa son sınırı vurgulamış olur (Johanson, 2016: 168).

SS+’lerde olayın ya da eylemin gerçekleşmesi ve tamamlanması zamansal olarak *aynı noktada* yer alır. Bu tamamlanma aşaması bazen *evlen-, gel-, inşa et-, bul-* fiillerindeki gibi gelişen bir süreç olabilir ya da tamamlanma aşaması *atla-, başla-, al-, öl-* fiillerindeki gibi *ani* de olabilir. Bu gerçekleşme ve tamamlanma, ister aniden olsun ister bir süreç sonunda olsun kritik nokta aşılmalıdır. Bu aşılmazsa eylem gerçekleşmiş sayılmaz. *Sandalyeden kalkar gibi yapmak, kalk-* eyleminin gerçekleşmesi için yeterli değildir. Bir kişiyi uyandırmaya çalışmak süreç gibi görünse de o kişi uyandığı an eylem gerçekleşmiş sayılır. Uykusu derin olan bir kişi için uyandırma gerçekleşmediyse “uyandırdım” denilemez; eylem gelişme sürecinde kalmış olur; yani kritik noktaya ulaşılmamış olur. “Uyandırdım” biçimi kullanılsa bile ardından “uyanmadı” biçimiyle olayın gelişme sürecinde kaldığı belirtilmiş olur. Johanson’un formülünde x yerine fiili koyduğumuzda anlam bozuluyorsa o fiil, SS+ fiildir:

“Buldu mu?”

*¹³ *Evet, buldu ve de hâlâ buluyor.*” formülünde *bul-* fiili yerleştirildiğinde *kabul edilemez* bir cümle (Turan, 2018: 194) ortaya çıkmaktadır; o halde *bul-* fiili “son sınırı vurgulayan” bir fiildir. Bir başka ifadeyle “bitiş dönüşümlü” fiildir (Bacanlı, 2014: 42-43).

a) *Hava soğuk olduğu için pencereyi kapattı.*

b) *Üç kardeş bir dilim pastayı paylaştılar.*

Yukarıda kurguladığımız cümlelerdeki fiiller, Johanson’un formülünde yerine koyulduğunda formülün olumsuzlandığı (*kabul edilemez* cümle ortaya koyduğunu) görülür:

a) *Kapattı mı?*

**Evet, kapattı ve de hâlâ kapatıyor.*

b) *Paylaştılar mı?*

**Evet, paylaştılar ve de hâlâ paylaşıyorlar.*

Örneklerdeki fiiller *kabul edilemez* cümle oluşturduğu için son sınırı vurgulamıştır. Bu tip fiiller sonuçsallık bildirdiği için Karadoğan “x-di mi evet x-di ve hâlâ x-(i)k” formülünü önermektedir (Karadoğan, 2009:14). Önerisinin *öldü, ölü; uyandı, uyanık; kalktı, kalkık; evlendi, evli; hastalandı, hasta; kırıldı, kırık; geldi, atladı* vb. örneklerde büyük oranda tutarlı olduğu söylenebilir.

¹³ *Kabul edilemez cümleyle ilgili olarak Boz’un, makalesindeki önerilerine bakılabilir: dilbilgisel-anlamlı, dilbilgisel-anlamsız, dilbilgisidışı-anlamsız, dilbilgisi dışı-anlamlı. Boz, Erdoğan (2020). “Dilbilgisel ve Dilbilgisi Dışı Kavramları Üzerine”. Uluslararası Disiplinler Arası Dil Araştırmaları (DADA) Dergisi, Sayı: 2020/1, Aralık, s. 1-11.*

1.2.1.3.3.3. Sınır Vurgulamayan Fiiller

Sınır vurgulamayan (nontransformative) SV- fiillerde “sürek” ön plandadır. Olayın ya da eylemin gerçekleşmiş olması için kritik bir nokta ya da ön sınır, son sınır söz konusu değildir (Johanson, 1971: 46’dan Uğurlu, 2003: 128; Karadoğan, 2009: 15; Aydemir, 2010: 25). Olay zamanı tektir. Bu tip fiillerde “sürek” dikkati çeker. Bunun yanında fiilin kendi içerisindeki aşamaları da olabilir. Fiilin gelişme sürecinden sonra kritik noktanın aşılması söz konusu değildir. Bu ayırt edici özelliklerin dışında “SV-” fiiller hareketli ya da durağan olabilir. Örneğin *düşün-* fiili sınır vurgulamaz ve gözlemsel olarak durağandır; ama kendi içerisinde bir devinimden söz edilebilir. “*iste-*” fiili sınır vurgulamaz. Bir şeyi istemenin gerçekleşmesi için aşılması gereken kritik bir nokta yoktur. Bir şey bir süreç içerisinde istenir. İsteme durumu içerisinde kalınabilir. *Bir bardak su istemek, bir ayakkabı, çanta istemek, bir ev istemek, araba istemek, (...-i) yönetmek istemek* gibi fiillerde bu süreç değişebilmekte; fakat sürek kavramı öne çıkmaktadır. Bu grupta olay başlar, devam eder. Olayın tamamlanması kavramı bu fiillerde biraz farklı görünmektedir. “*yıka-*” fiili ele alınabilir:

Bulaşık yıkamaya başlayıp iki tabak yıkayıp kalan tabakları yıkamasanız bile yıkama eylemi (olayı) tüm bulaşıklar için tamamlanmasa bile bir veya iki tabak yıkama eylemi için gerçekleşmiş sayılır. Bu yıkama eylemi bir tabak için dahi olsa içerisindeki “aşamalar” ve “sürek” öne çıkmış, dolayısıyla eylem gerçekleşmiş olur. Eylem *yıka-* fiili ile adlandırılmış olur. Bu fiillerde sınır vurgulama gibi bir işlev olmadığından eylemin tamamlanma sınırı yoktur da denilebilir. Bir yudum su içilse de bir bardak su içilse de eylem ortaya çıkmıştır. Johanson’ un bu fiillerin tespiti için geliştirdiği dilsel formül,

“*x’di mi?*”

Evet, x’di ve hâlâ x’iyor.” (Johanson, 1971:198’den akt. Demir, 2016:168).

oyna- fiiline bakılabilir:

“*Oynadı mı?*”

Evet, oynadı ve hâlâ oynuyor.” Buradaki dilsel formülde x’in yerine geçen fiil, *kabul edilebilir* bir cümle ortaya koyuyorsa bir başka ifadeyle formülü olumluysa fiil sınır vurgulamaz. Kurguladığımız başka örnekler üzerinde durmak gerekirse;

a) *Can, kar yağabilir diye seviniyordu.*

b) *Üç kardeş birer kaşık tatlı yedikten sonra sularını yudumladılar.*

a) *Sevindi mi?*

Evet, sevindi ve hâlâ seviniyor.

b) *Yudumladı mı?*

Evet, yudumladı ve hâlâ yudumluyor.

Karadoğan, Johanson'un geliştirdiği dilsel formülü üslup bakımından yetersiz görmüş ve dilsel formülün "*x-di mi? / x-meye başladı mı?*" "*Evet, x-meye başladı ve hâlâ x-iyor.*" şeklinde düzenlenmesinin Türkçeye daha uygun olacağını belirtmiştir (Karadoğan, 2009: 17). "oyna-, söyle-" fiilleri x'in yerine koyularak test edilebilir:

Oynadı mı? / oynamaya başladı mı? Evet, oynamaya başladı ve hâlâ oynuyor.

Söyledi mi? / söylemeye başladı mı? Evet, söylemeye başladı ve hâlâ söylüyor.

2. Memlûk Kıpçak Sahasında Yazılmış Sözlük-Gramerlerdeki Fiillerin Kılınış Kategorilerinin İşaretlenmesi

Memlûk Kıpçak sahasında yazılmış sözlük-gramerlerde geçen fiiller, kılınış yönünden ÖS+, SS+, SV- kategorilerinden hangisine dâhil olduğu Johanson'un kılınış ölçütleri esas alınarak tespit edilmiştir. İncelenen eserlerde geçen fiillerin kılınış türleri Johanson'un dilsel formülüne göre değerlendirilirken fiillerin karşılığı Türkiye Türkçesinden hareketle verilmiştir.

Memlûk Kıpçak sahası sözlük-gramerlerde geçen fiillerin (BM'de 327 fiil, DM'de 78, Kİ'de 713, KK'de 287, TA'da 394, TZ'de 744 fiil) kılınış görünümü, her eser için sayısal ve oransal olarak tablolara işlenmiştir. Ayrıca fiillerin kılınışı *ön sınırı vurgulayan*, *son sınırı vurgulayan* ve *sınır vurgulamayan* alt başlıklarında örnekler verilerek açıklanmıştır.

2.1. Kitâbu Bulgatü'l-Müştâk Fî Lügati't-Türk Ve'l-Kıfçak'ta Fiillerin Kılınış Görünümü

BM'de yer alan 327 adet fiil, Johanson'un (1971) tasnifi esas alınarak sınıflandırılmış ve fiillerin kılınış türleri belirlenmiştir.

Tablo 1. BM'nin Kılınış Görünümü

Fiillerin kılınış türü	Fiillerin sayısı	Fiillerin oranı
ÖS+	38	%11,62
SS+	154	%47,10
SV-	135	%41,28
Toplam	327	%100

2.1.1. Kitâbu Bulgatü'l-Müştâk Fî Lügati't-Türk Ve'l-Kıfçak'ta Ön Sınırı Vurgulayan Fiiller

BM'de 38 adet fiil ÖS+ kategorisine dâhildir. Bu fiiller şöyle örneklendirilebilir:

Saat 1'de x-di, ve on dakika sonra hâlâ x-iyordu.

x-di, demek ki şimdi x-iyor (Johanson, 2016: 185).

BM'den seçilen fiiller formülde yerine koyulabilir:

i. *ağır-: ağrımak*

Saat 1'de ağrıdı ve on dakika sonra hâlâ ağrıyordu.

Ağrıdı, demek ki şimdi ağrıyor.

ii. *üşü-: üşümek*

Saat 1'de üşüdü ve on dakika sonra hâlâ üşüyordu.

Üşüdü, demek ki şimdi üşüyor.

Yukarıdaki dilsel formüle göre fiillerin anlamlarında bir bozulma söz konusu olmadığı için bu fiiller ön sınırı vurgulayan fiiller grubuna dâhil edilmiştir.

Ön sınırı vurgulayanlar hem sınır vurgulamayanlarla uyumlu olan “x boyunca” yapıyla hem de son sınırı vurgulayanlarla uyumlu olan “x içinde” yapıyla uyumludur. Ön sınırı vurgulayanların söz konusu bu iki yapıyla da uyumlu olması bu tarz fiillerin iç zamanlarında iki olay barındırmasından kaynaklanır. Ön sınır vurgulayanlardaki ilk zamansal olay “x içinde” yapıyla, ikinci zamansal olay “x boyunca” yapıyla uyumludur (Karadoğan, 2009: 20). Yukarıdaki iki fiil bu iki yapıyla da test edilebilir:

a) *ağır-: ağrımak*

... bir saat içinde ağrıdı. (İlk zamansal olay)

... bir saat boyunca ağrıdı. (İkinci zamansal olay)

İlk zamansal olay, bir saat içerisinde herhangi bir anda ağrının başlaması ve gerçekleşmesidir. Türkçede “... bir saat içinde ağrıdı.” cümlesi de tercih edilebilir; ancak fiildeki ilk zamansal olayı *daha güçlü* vurgulamak için “... bir saat içinde ağrımaya başladı.” cümlesi öncelenir. Burada *ağrı-* eyleminin devamı değil, başlaması öne çıkmış olur. Bir başka ifadeyle kritik sınırın aşılması “x içinde”, “bir saat” içinde gerçekleşmiştir. İkinci zamansal olay ağrının bir saat boyunca devam etmesidir. İkinci zamansal olayda bir durumu devam ettirme ve süreklilik vardır. Burada “Bir saat boyunca ağrıdı.” cümlesindeki *sürek* aşamasına vurgu yapıldığı için “Bir saattir ağrıyor.”, “Bir saat boyunca ağrı kesilmedi.”, “Bir saattir ağrı devam ediyor.”, “Bir saattir kesilmedi.” gibi farklı cümlelerde de yine aynı “sürek”e vurgu yapılmış olur. Bu cümlelerde “sürek” öne çıktığından SS+’larla kullanılmaması gerekir. “kesil-” fiili son sınırı vurguladığı için “sürek” vurgusunda olumsuzluk ekiyle kullanılarak kılınmış değiştirmesi ve yine “SV-”ları işaretlemesi dikkat çekicidir.

b) *üşü-: üşümek*

... bir saat içinde üşüdü. (İlk zamansal olay)

... bir saat boyunca üşüdü. (İkinci zamansal olay)

İlk zamansal olay, bir saat içerisinde herhangi bir anda üşüme olayının başlaması ve gerçekleşmesidir. Bu ilk aşamada üşümenin devam etmesi söz konusu değildir. Kritik sınırın aşılması “x içinde”, “bir saat” içinde gerçekleşmiş ve aslında tamamlanmıştır. Bu andan itibaren ikinci aşama başlar. İkinci zamansal olay, üşümenin bir saat boyunca devam etmesidir. İkinci zamansal olayda bir durumu devam ettirme ve süreklilik vardır.

2.1.2. Kitâbu Bulgatü'l-Müstâk Fî Lügati't-Türk Ve'l-Kıfçak'ta Son Sınırı Vurgulayan Fiiller

BM'deki fiillerin 154'ü SS+ kategorisine dâhildir. Aşağıdaki dilsel formüle göre fiil, cümleyi olumsuzluyorsa, bir başka ifadeyle, *kabul edilemez* (mantık dışı) bir cümle oluşuyorsa “son sınırı” vurgulamaktadır. Bu fiillerin bir kısmı şu şekilde gösterilebilir:

“*x-di mi?*”

“**Evet, x-di ve de hâlâ x-iyor.*” (Johanson, 2016: 168).

BM'den seçilen fiiller formülde test edilebilir:

a) *aç-: açmak*

“*Açtı mı?*”

“**Evet, açtı ve de hâlâ açıyor.*”

Fiil dilsel formülde yerine koyulduğunda *kabul edilemez* bir cümle oluşmaktadır. Bir şey açıldıysa açık hâldedir. “Hâlâ açılıyor.” diyemeyiz. Dolayısıyla dil dışı dünyada da bir şeyin açılması ve açılma olayının gerçekleşmesi, tamamlanması zamansal olarak aşağı yukarı aynı noktada gerçekleşmiş olur. Dilde de bunun karşılığı *noktasal* kabul edilir. “Kapının kilidini açma” olayını gerçek dünyada ele aldığımızda kapının kilidini açma eylemi birkaç saniye veya daha uzun bir zaman alabilir. “Kilit açıldı.” dediğimizde o geçen birkaç saniyelik süre “anlık” olarak kabul edilir. Kilidin açılma eyleminin tamamlanması da Türkçede (dil içi dünyada) noktasal olarak “an”a dâhildir. Olayın tamamlanma süresi algısal olarak daha uzunsa “anlık olmayan” fiiller yine “son sınırı” vurgu yapabilir. “hastalan-”¹⁴ eyleminin gelişim süreci “anlık değildir”. Eylemin dil dışı dünyada gerçekleşmesi algısal olarak uzun sürebilir, ancak bu eylemin gerçekleşmiş ve tamamlanmış olması dilde (dil içinde) yine *noktasal* olarak kabul

¹⁴ Aydemir, Y. (2006: 190), “hastalan-, büyü-, yaşlan-“ gibi içsel devinim sonucu ulaşılan durumsal özellikleri betimleyen eylemleri *karmaşık görünüşlüler* başlığında ele almıştır. Bacanlı (2014:61-62), “hastalan-” fiilinin bitiş ve dönüşüm noktasına işaret ettiğini; ancak dönüşüm noktasının, fiil lekseminde belirtilmediğini ve gerçek hayatın uzun eksenine yerleştirildiğini söyler. ‘Söz’le ilgili durumsal görünüş özelliklerini fiilin kılınışına isnat etmenin doğru olmadığını ifade eder.

edilir. Dolayısıyla hastalanmak fiilinin gerçekleşmiş kabul edilmesinde anlık olup olmaması arasında bir fark olmaz.

Johanson SS+'ları "anlık olan" ve "anlık olmayan" şeklinde iki gruba ayırmıştır. Anlık olanlar bir anda gerçekleşirken anlık olmayanlar bir süreç sonunda gerçekleşir (2000: 27-30).

Örneğin kilidin açık kabul edilebilmesi için eylemin tamamlanması gerekir. Hastalanma olayının gerçekleşmesi için eylem "anlık olmasa da" eylemin tamamlanmış olması gerekir. Bu tamamlanma ve gerçekleşme yine noktasal olarak kabul edilir. Şişenin açılması için *aç-* eyleminin tamamlanması gerekir. Yoksa "Şişe açıldı." diyemeyiz. Şişenin kapağının açılması algısal olarak uzun sürdüyse bunun bildiriminde zaten fiil ya da fiilin kılınıp tipi değiştirilir. Böyle bir durumda olay, "Şişenin kapağını açmaya çalışıyor." gibi bir cümleyle ifade edilebilir. Seçimlik eksende "aç-" anlık fiili yerine "açmaya çalış-" fiili seçilir ki bu fiil öbeği bir "sürek" ifade eder, sınır vurgulamaz. Dolayısıyla dil dışı dünyadaki olayların dildeki fiil karşılıklarının hep bu *sınır vurgulama, vurgulamama ve anlık, sürek algısı* çerçevesinde şekillendiği söylenebilir.

Son sınırı vurgulayan fiillerde eylem gerçekleşmiş ve tamamlanmış olsa da eylemin durağan ya da sonuçsal durumu fiil tabanıyla karşılanmaz; olsa olsa fiil tabanının ifade ettiği sözlük anlamından anlaşılır. Bu çıkarım "doğal" bir sonuçsallık içerir. Bu sonuçsallık, istisnaları olmakla birlikte, genelde sıfat olarak kullanılabilen isim türünden bir sözcükle ifade edilir (Karadoğan, 2009: 13). Örnekteki "aç-" fiili, SS+ fiildir ve bu sebeple dilsel formülde "*Evet, açtı ve hâlâ açıyor." biçiminde *kabul edilemez* bir cümle ortaya koyarken "Açtı ve hâlâ açık." kurgusunda *kabul edilebilir* bir cümle ortaya koymaktadır. Buradaki "açık" sözcüğü SS+ fiilin sonuçsal durumunu ortaya koyabilmektedir.

Bacanlı'nın bu konuda verdiği örneklerden birine bakılırsa;

Sonuçsal durum ortaya koyan "kırılmış" sözcük biçimi semantik olarak önceki "kırma" eylemine işaret eder; buna karşın durağan durum ortaya koyan "kırık" sözcüğü sadece mevcut durumu bildirir (Bacanlı, 2010: 120). Bacanlı'nın bu örneğindeki SS+ anlık fiilin (kır-) sonuçsal durumu "kırık" şeklinde sözcük biçiminde de görülebilir.

b) *al-*: *almak*

"*Aldı mı?*"

"**Evet, aldı ve de hâlâ alıyor.*"

Fiil dilsel formülde yerine koyulduğunda *kabul edilemez* bir cümle oluşmaktadır. Bir şey alındıysa olay tamamlanmıştır. Dolayısıyla aynı şey için alma eylemi devam edemez. Bundan dolayı "al-" fiili son sınırı vurgulamaktadır. Alma eylemi devam ediyorsa olay üst üste tekrarlanıyordur. Böyle bir durumda "... birer birer aldı." şeklinde bir cümle kurgulanabilir ki

bu durumda fiilin kılınış t¼r¼ değişir. Form¼ldeki fiilde “al-” eylemi anlktır ve son sınırı vurgulamaktadır.

2.1.3. Kitâbu Bulgatü'l-Müşâtâk Fî Lugati't-Türk ve'l-Kıfçak'ta Sınır Vurgulamayan Fiiller

BM'deki fiillerin 135'i SV- kategorisine dâhildir.

“x'di mi?

Evet, x'di ve hâlâ x'iyor.” (Johanson, 2016:168).

Buradaki dilsel form¼lde x'in yerine ge¼en fiil, form¼l¼ olumluyorsa, dolayısıyla, c¼mlle *kabul edilebilir* bir anlam ortaya koyuyorsa sınır vurgulamaz. Bu fiillerden bazıları şu şekilde g¼sterilebilir:

a) *aħtur- d¼nd¼rmek*

“D¼nd¼rd¼ m¼?”

Evet, d¼nd¼rd¼ ve hâlâ d¼nd¼r¼yor.”

Form¼lde *kabul edilebilir* bir c¼mlle ortaya ¼ıktıęı i¼in fiil sınır vurgulamayan grubuna dâhildir.

b) *ayt- s¼ylemek*

“S¼yledi mi?

Evet, s¼yledi ve hâlâ s¼yl¼yor.”

Form¼lde *kabul edilebilir* bir c¼mlle ortaya ¼ıktıęı i¼in fiil sınır vurgulamayan grubuna dâhildir. Fiilin ortaya koyduğu anlam bir “s¼rek” ifade etmekte ve s¼yleme eylemi devam etmektedir. Eylemin ger¼ekleřmesi i¼in ulaşılması, aşılması gereken bir kritik sınır yoktur. Burada “s¼rek” ve eylemin çoğu zaman kendi i¼erisindeki “aşamalar”ı ¼ne ¼ıkmaktadır. Daha ¼nce belirttiğimiz üzere “SV-”ler hareketli ya da durağan fiiller olabilir. Durağan fiillerde kendi i¼erisindeki aşamalardan s¼z etmek m¼mk¼n değildir. *bulun-, bulęan-, d¼ř¼n-, kayęılan-, zannet-* fiilleri “durağan” ¼zellik g¼sterir. Üz¼len ya da aşını kayęı duyan bireyde bu duygu durumlarından kaynaklı anlklı ya da *devamlı mide ağrısı, yangısı* gibi kendi i¼erisinde hareket etkisinden s¼z edilebilir. “üz¼l-, kayęılan-” gibi fiiller i¼in dil algısı ¼erçevesinde fiziksel bir devinim ve aşamadan s¼z edilemez. En azından dilde bunlar durağan olarak algılanır; ¼¼nk¼ *mental ve duygusal* s¼re¼erle ilgili eylemlerdir.

“SV-”lerde olayın ger¼ekleřmesinin ve tamamlanmasının aynı noktada olmadığı daha ¼nce belirtilmişti. Zaten “SV-”lerin kritik bir sınırı, ulaşılacak noktası da yoktur. Olsa olsa dil dışı d¼nyada “SV-” fiilleri ger¼ekleřtiren bireylerin “niyet” olarak olaydaki “s¼rek” sonunda ulaşmak istedikleri bir son nokta olabilir. “yık-a-” fiilinde bir s¼rek vardır, kritik sınır ve son nokta yoktur. Bulaşık yıkayan bir kişi yıkama olayını ger¼ekleřtirirken bunun dildeki s¼zl¼ksel

karşılığı olan bir “sürek” ortaya çıkar. Son nokta ve tamamlanma içermez. Bu sürekte dolayı bulaşık yıkama eylemi tamamlanmasa da dilde gerçekleşmiş sayılır. “Bulaşık yıkamadım.” cümlesinde “süreç” hiç başlamamıştır. “Bulaşık yıkamayı yarım bıraktım.” cümlesinde “süreç” gerçekleşmiş, ancak niyet gerçekleşmemiş ya da gerçekleşmiştir (Niyet, eylemi yarım bırakmak da olabilir). Dolayısıyla süreç gerçekleşmiş, ancak tamamlanmamıştır.

Johanson’un (1971:198), “SV-”ler için geliştirdiği “x’di mi? Evet, x’di ve hâlâ x’iyor.” formülü “SV-” ler için bir sınıflandırma ölçütü kabul edilse de üslup açısından uygun bulunmamaktadır. Bu cümleyi “x’di mi?/ x’meye başladı mı? Evet, x’meye başladı ve hâlâ x’iyor.” biçiminde yapılandırmak daha doğru olacaktır (Karadoğan, 2009: 17). Burada Karadoğan’ın önerisine dikkat çekmek gerekir. Sınıflandırmaya uygun olan, ama üslup açısından uygun olmayan formülde “yık-a-” eylemi yıkadı biçiminde ifade edildiğinde eylem son noktada tamamlanmış gibi algılanabilir. Bu duruma dikkat edilmezse öneri sınıflandırma yanlışlarına yol açabilir.

2.2. Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l-Lugati't-Türkiye'de Fiillerin Kılınış Görünümü

DM’de yer alan 78 adet fiil, Johanson’un (1971) tasnifi esas alınarak sınıflandırılmış ve fiillerin kılınış türleri belirlenmiştir.

Tablo 2. DM’nin Kılınış Görünümü

Fiillerin kılınış türü	Fiillerin sayısı	Fiillerin oranı
ÖS+	9	%11,54
SS+	23	%29,49
SV-	46	%58,97
Toplam	78	%100

2.2.1. Ed-Dürretü'l Mudiyye Fi'l-Lugati't-Türkiye'de Ön Sınırı Vurgulayan Fiiller

DM’de yer alan fiillerin 9’u ÖS+ kategorisine dâhildir. Bu fiillerin bir kısmı şu şekilde gösterilebilir:

a) *yıgla- ağlamak*

“Saat 1’de ağladı ve on dakika sonra hâlâ ağlıyordu.

Ağladı, demek ki şimdi ağlıyor.”

Filde iki olay zamanı vardır. Birincisinde ağlama eylemi başlamış ve gerçekleşmiştir, dolayısıyla ön sınır aşılmış; ikincisinde ağlama olayı devam etmiştir. İkinci olayda “sürek” vardır.

b) *bil-: bilmek*

“Saat 1’de bildi ve on dakika sonra hâlâ biliyordu.

Bildi, demek ki şimdi biliyor.”

İlk zamansal olay; saat 1’de, bir anda bilme eyleminin gerçekleşmesidir. İlkinde bir duruma girişle birlikte ön sınır aşılmıştır. İkinci zamansal olay, bilme eyleminin sonra da devam etmesidir. İkinci zamansal olayda bir durumu devam ettirme ve süreklilik vardır. Bu fiil, ilk bakışta sınır vurgulamayan bir fiil gibi algılsa da “Bilmeye başladı.” formülüne uymadığı için tek olay zamanından söz edilemez. Dolayısıyla “bil-” fiilinin iç zamansal yapısında aşılmış olan bir ön sınır vardır. Dil dışı dünyada da duyarak, okuyarak, görerek, gözlemleyerek deneyerek, deneyimleyerek bir şey bilinir ve bu bilme durumu ikinci aşamada sonlu ya da sonsuz olarak devam eder. Bu aşama bir sürekliliktir. Dolayısıyla fiil, iki olay zamanı içerdiğinden sadece ikinci aşaması “SV-” grubuyla benzerlik göstermektedir. Bu da “bilmeye devam et-” yapısıyla test edilebilir. “bil-” fiilinin ön sınırında bir şeyi bilmeye başladığımız an eylemi gerçekleştirmiş oluruz. Sonra bu bilme durumu bir “süreklilik” olarak devam eder. Bu durumda “bil-” fiili olayın tamamlanıp gerçekleşmesi açısından “SS+”lerle, “süreklilik” açısından “SV-”lerle benzerlik gösterebilir; ancak bu durum fiilin kılınmış sınıfını değiştirmez.

2.2.2. Ed-Dürretü'l Mudiyye Fi'l-Lugati't-Türkiyye'de Son Sınır Vurgulayan Fiiller

DM’de yer alan fiillerin 23’ü SS+ kategorisine dâhildir. Bu fiillerin bir kısmı şu şekilde gösterilebilir:

Aşağıda verilen dilsel formüle göre fiil, cümleyi olumsuzluyorsa, bir başka ifadeyle, *kabul edilemez* bir cümle ortaya çıkıyorsa “son sınırı” vurgulamaktadır. Bu fiillerden bazıları örnek olarak gösterilebilir:

a) *incit-*: *incitmek*

“İncitti mi?”

“*Evet, incitti ve de hâlâ incitiyor.”

Fiil dilsel formülde yerine konulduğunda mantık dışı bir cümle oluşmaktadır. Bundan dolayı fiil “SS+”lar grubuna dâhildir. Temel anlamıyla düşünülürse bir kişi bir uzvunu, eklemeni incittiye incitmiş hâldedir. Aynı durum için “Hâlâ incitiyor.” denilemez. Dolayısıyla dil dışı dünyada da bir şeyin incitilmesi ve incitme olayının gerçekleşmesi, tamamlanması zamansal olarak aşağı yukarı aynı noktada meydana gelir. Dilde de bunun karşılığı noktasal kabul edilir ve fiil “SS+”lar grubuna dâhil olur.

b) *kel-*: *gelmek*

“Geldi mi?”

“*Evet, geldi ve de hâlâ geliyor.”

Fiil dilsel formülde yerine konulduğunda *kabul edilemez* bir cümle oluşmaktadır. Bundan dolayı fiil “SS+”lar grubuna dâhildir. Bir yere gelindiye gelme eylemi gerçekleşmiş ve tamamlanmıştır. Formüle göre, “gelmiş birisi” için “Hâlâ geliyor.” denilemez. Yola çıkıp gelmekte olan bir kişinin eylemi gelişerek devam eden bir olay olsa da kritik sınır aşılmadan, o kişiyi kapıda görene kadar, “geldi” denilemez. “Geliyor” biçiminde bir kullanım eylemin gerçekleşmesine, kritik sınıra yaklaşıldığını ifade eder. “Eli kulağında” mecaz kullanımı bu durumu daha güçlü bir şekilde ifade etmektedir. “Kapatıyor” biçiminde bir kullanım da kritik sınıra yaklaşıldığını ortaya koyar. “Ölüyor” ifadesi de kritik sınıra yaklaşıldığını ortaya koyar. Burada “yor-” kullanımını aslında “-mAk üzere ya da -AcAk” şeklinde düşünmek gerekebilir. “Gelmek üzere, kapatmak üzere, kapatacak, ölmek üzere” şeklinde düşünüldüğünde son sınıra, kritik sınıra yaklaşıldığı anlaşılacaktır. Bunlar arasında “gel-” fiili daha önce söylendiği gibi “anlık olmayan” bir fiildir. *kapat-* fiili “anlık” bir fiildir. *gel-* ve *kapat-* fiilleri arasındaki farkın fiillerin gelişim süreçlerinden kaynaklandığı söylenebilir. Bir başka ifadeyle bu fark, fiillerin genetiğine önceden kodlanmıştır.

2.2.3. Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l-Lügati't-Türkiye'de Sınır Vurgulamayan Fiiller

DM'de yer alan fiillerin 46'sı SV- kategorisine dâhildir. Bu fiillerin bir kısmı şu şekilde gösterilebilir:

Dilsel formülde x'in yerine geçen fiil, formülü olumluyorsa, dolayısıyla, cümle *kabul edilebilir* bir anlam ifade ediyorsa söz konusu fiil, sınır vurgulamaz. Bu fiillerden bazıları şu şekilde örnek olarak gösterilebilir:

a) *biş- pişmek*

“Pişti mi?”

Evet, pişti ve hâlâ pişiyor.”

Formülde *kabul edilebilir* bir cümle ortaya çıktığı için fiil sınır vurgulamayan grubuna dâhildir. Fiilin ortaya koyduğu anlam bir *sürek* ifade etmekte ve pişme eylemi devam etmektedir. Pişme eylemi kendi içerisinde farklı hareketler ve aşamalar barındırabilir. Sürek içerisinde *fırında, suda, güneşte pişirme, kızartma, bölme, parçalama, ezme* gibi farklı aşamalar yer alabilir.

b) *bit-: (bitki) yetişmek*

“Yetişt mi (bitki)?”

Evet, yetişt ve hâlâ yetişiyor.”

Yukarıda *kabul edilebilir* bir cümle ortaya çıktığı için fiil sınır vurgulamayan grubuna dâhildir. Fiilin ortaya koyduğu anlam bir “sürek” ifade etmekte ve *yetişme* eylemi devam etmektedir. Bitkinin yetişmesi için aşılması gereken kritik bir sınır yoktur. Yetişme eylemi kendi

içerisinde farklı hareketler ve aşamalar barındırabilir. Tomurcuklanma, yapraklanma, dallanma, budaklanma, kalınlaşma, aşılama gibi...

2.3. Kitâbü'l-İdrâk Li Lisâni'l-Etrâk'te Fiillerin Kılımsı Görünümü

Kİ'de yer alan 713 adet fiil, Johanson'un (1971) tasnifi esas alınarak sınıflandırılmış ve fiillerin kılımsı türleri belirlenmiştir.

Tablo 3. Kİ'nin Kılımsı Görünümü

Fiillerin kılımsı türü	Fiillerin sayısı	Fiillerin oranı
ÖS+	77	%10,8
SS+	272	%38,15
SV-	364	%51,05
Toplam	713	%100

2.3.1. Kitâbü'l-İdrâk Li Lisâni'l-Etrâk'te Ön Sınırı Vurgulayan Fiiller

Kİ'de yer alan fiillerin 77'si ÖS+ kategorisine dâhildir. Bu fiillerin bir kısmı şu şekilde gösterilebilir:

a) *balğa-*: *parlamak*

“Saat 1’de parladı ve on dakika sonra hâlâ parlıyordu.

Parladı, demek ki şimdi parlıyor.”

Fiil, dilsel formülde anlamlı bir bütün oluşturduğu için ÖS+’lar grubuna dâhildir. Fiilde iki olay zamanı vardır. Birincisinde parlama eylemi başlamış ve gerçekleşmiştir, dolayısıyla ön sınır aşılmış; ikincisinde parlama olayı devam etmiştir. İkinci olay, birinci olayın doğal sonucudur. İkinci olayda “sürek” vardır.

b) *bekle-*: *beklemek*

“Saat 1’de bekledi ve on dakika sonra hâlâ bekliyordu.

Bekledi, demek ki şimdi bekliyor.”

Fiil, dilsel formülde *kabul edilebilir* cümle oluşturduğu için “ÖS+”lar grubuna dâhildir. Fiilde iki olay zamanı vardır. Birincisinde “bekleme” eylemi başlamış ve gerçekleşmiştir, dolayısıyla ön sınır aşılmış; ikincisinde bekleme olayı devam etmiştir. İkinci olay, birinci olayın doğal sonucudur. İkinci olayda “sürek” vardır.

2.3.2. Kitâbü'l-İdrâk Li Lisâni'l-Etrâk'te Son Sınırı Vurgulayan Fiiller

Kİ'de yer alan fiillerin 272'si SS+ kategorisine dâhildir. Bu fiillerin bir kısmı şu şekilde gösterilebilir:

başla-: *Başlamak*

“Başladı mı?”

“*Evet, başladı ve de hâlâ başlıyor.”

Fiil dilsel formülde yerine konulduğunda *kabul edilemez* bir cümle oluşmaktadır. Bundan dolayı fiil “SS+”lar grubuna dâhildir. Bir şey başladıysa başlamıştır. Aynı eylem için “Hâlâ başlıyor.” denilemez. Dolayısıyla dil dışı dünyada da bir şeyin başlaması ve başlama olayının *gerçekleşmesi, tamamlanması* zamansal olarak aşağı yukarı *aynı noktada* olur. Dilde de bunun karşılığı noktasal kabul edilir.

a) *ir-*: *ulaşmak*

“Ulaştı mı?”

“*Evet, ulaştı ve de hâlâ ulaşıyor.”

Fiil dilsel formülde yerine konulduğunda *kabul edilemez* bir cümle oluşmaktadır. Bundan dolayı fiil SS+’lar grubuna dâhildir. “Ulaşma” eylemi gerçekleştiyse eylem sonuçlanmıştır. Aynı durum için “Hâlâ ulaşıyor.” denilemez. Dolayısıyla dil dışı dünyada da bir kişinin / şeyin ulaşması ve ulaşma olayının *gerçekleşmesi, tamamlanması* zamansal olarak aşağı yukarı *aynı noktada* olur. Dilde de bunun karşılığı noktasal kabul edilir.

2.3.3. Kitâbü'l-İdrâk Li Lisâni'l-Etrâk'te Sınır Vurgulamayan Fiiller

Kİ'deki fiillerin 364'ü SV- kategorisine dâhildir.

Dilsel formülde x'in yerine geçen fiil, formülü olumluyorsa, dolayısıyla, cümle *kabul edilebilir* bir anlam ortaya koyuyorsa söz konusu fiil sınır vurgulamaz. Bu fiillerden bazıları şu şekilde gösterilebilir:

a) *art-*: *çoğalmak*

“Çoğaldı mı?”

Evet, çoğaldı ve hâlâ çoğalıyor.”

Formülde *kabul edilebilir* bir cümle ortaya çıktığı için fiil sınır vurgulamayan grubuna dâhildir. Fiilin ortaya koyduğu anlam bir “süre” ifade etmekte ve “çoğalma” eylemi devam etmektedir. “Çoğalma” eylemi kendi içerisinde farklı hareketler ve aşamalar barındırabilir.

b) *es-*: *rüzgâr esmek*

“Rüzgâr esti mi?”

Evet, rüzgâr esti ve hâlâ rüzgâr esiyor.”

Formülde *kabul edilebilir* bir cümle ortaya çıktığı için fiil sınır vurgulamayan grubuna dâhildir. Fiilin ortaya koyduğu anlam bir “sürek” ifade etmekte ve rüzgâr “esme” eylemi devam etmektedir. “Rüzgâr esme” eylemi kendi içerisinde farklı hareketler ve aşamalar barındırabilir. *Sert, latif, soğuk, sıcak, ılık...*

2.4. El-Kavânînü'l-Küllîyye Li-Zabtî'l-Lügati't-Türkiyye’de Fiillerin Kılınış Görünümü

KK’de yer alan 287 adet fiil, Johanson’un (1971) tasnifi esas alınarak sınıflandırılmış ve fiillerin kılınış türleri belirlenmiştir.

Tablo 4. KK’nin Kılınış Görünümü

Fiillerin kılınış türü	Fiillerin sayısı	Fiillerin oranı
ÖS+	29	% 10,1
SS+	124	%43,21
SV-	134	%46,69
Toplam	287	% 100

2.4.1. El-Kavânînü'l-Küllîyye Li-Zabtî'l-Lügati't-Türkiyye’de Ön Sınırı Vurgulayan Fiiller

KK’de yer alan fiillerin 29’u ÖS+ kategorisine dâhildir. Bu fiillerin bir kısmı şu şekilde gösterilebilir:

a) *şök-*: *diz çökmek*

“Saat 1’de diz çöktü ve on dakika sonra hâlâ diz çökiyordu.

Diz çöktü, demek ki şimdi diz çöküyor.”

Fiil, dilsel formülde anlamlı bir bütün oluşturduğu için ÖS+’lar grubuna dâhildir. Fiilde iki olay zamanı vardır. Birincisinde diz çökme eylemi başlamış ve gerçekleşmiştir, dolayısıyla ön sınır aşılmış; ikincisinde diz çökme eylemi devam etmiştir. İkinci olay, birinci olayın doğal sonucudur. İkinci olayda “sürek” vardır. Bir duruma giriş ilk aşama, durumu devam ettirme ikinci aşamadır.

b) *şak-*: *acı çekmek*

“Saat 1’de acı çekti ve on dakika sonra hâlâ acı çekiyordu.

Acı çekti, demek ki şimdi acı çekiyor.”

Fiil, dilsel formülde anlamlı bir bütün oluşturduğu için ÖS+’lar grubuna dâhildir. Fiilde iki olay zamanı vardır. Birincisinde *acı çekme* eylemi başlamış ve gerçekleşmiştir, dolayısıyla

stıyla ön sınır aşılmış; ikincisinde “acı çekme” eylemi *devam etmiştir*. İkinci olay, birinci olayın doğal sonucudur. İkinci olayda “sürek” vardır. Bir duruma giriş ilk aşama, durumu devam ettirme ikinci aşamadır.

2.4.2. El-Kavânînü'l-Küllîyye Li-Zabti'l-Lügati't-Türkiyye'de Son Sınırı Vurgulayan Fiiller

KK'deki fiillerin 124'ü SS+ kategorisine dâhildir.

a) *bış-*: *kesmek*

“*Kesti mi?*”

“**Evet, kesti ve de hâlâ kesiyor.*”

Fiil dilsel formülde yerine konulduğunda *kabul edilemez* bir cümle oluşmaktadır. Bundan dolayı fiil SS+'lar grubuna dâhildir. Bir şey kesildiyse kesilmiş hâldedir. Aynı şey için “Hâlâ kesiyor.” denilemez. Bu kullanım, aynı nesnenin ayrı ayrı kesme hareketlerine maruz kalmasını da ifade edebilir. Bu durumda “kes-” fiilinin kendi içerisinde “sonlu” bir dizi hareketi barındırdığı söylenebilir; ancak kritik sınır aşılmadan eylem tamamlanmış sayılamaz. “kes-” fiili, eylem tamamlandığında ancak “kesti” ifadesiyle formüldeki gibi test edilebilir. Formülde “ve”den sonra gelen “hâlâ kesiyor” ifadesi kabul edilemez cümleyi ortaya çıkartır. Dolayısıyla dil dışı dünyada da bir şeyin kesilmesi ve kesilme olayının gerçekleşmesi, tamamlanması zamansal olarak aşağı yukarı *aynı noktada* olur. Dilde de bunun karşılığı *noktasal* kabul edilir.

b) *giy-*: *giymek*

“*Giydi mi?*”

“**Evet, giydi ve de hâlâ giyiyor.*”

Fiil dilsel formülde yerine konulduğunda kabul edilemez bir cümle oluşmaktadır. Bundan dolayı fiil SS+'lar grubuna dâhildir. Bir kişi bir şeyi giydiyse *giy-* eylemi tamamlanmıştır. Dil dışı dünyada da “bir şeyi giyme” ve “giyme” olayının gerçekleşmesi, tamamlanması zamansal olarak aşağı yukarı aynı noktada olur. Burada “giyme” olayı gelişirken kritik nokta aşıldıktan sonra “giyme” eylemi gerçekleşmiş ve tamamlanmış olur. “Giyme” olayının gelişmesi ön planda değildir ve sürek kabul edilmez. Dilde de bunun karşılığı *noktasal* kabul edilir. “giy-” fiilinde süreç yoktur, sınıra vurgu yapılmaktadır. Fiili genişletip “giyin-“ densesydi burada da sınır söz konusu olmayacak, tam tersine, sadece sürece vurgu yapılmış olacaktı.

2.4.3. El-Kavânînü'l-Küllîyye Li-Zabti'l-Lügati't-Türkiyye'de Sınır Vurgulamayan Fiiller

KK'deki fiillerin 134'ü SV- kategorisine dâhildir.

Dilsel formülde x'in yerine geçen fiil, formülü olumluysa, dolayısıyla, cümle *kabul edilebilir* bir anlam ortaya koyuyorsa söz konusu fiil, sınır vurgulamaz. Bu fiillerden bazıları şu şekilde örnek olarak gösterilebilir:

a) *dik-*: *dikiş dikmek*

“*Dikiş dikti mi?*”

Evet, dikiş dikti ve hâlâ dikiyor.”

Formülde *kabul edilebilir* bir cümle ortaya çıktığı için fiil sınır vurgulamayan grubuna dâhildir. Fiilin ortaya koyduğu anlam bir “sürek” ifade etmekte ve “dikme” eylemi devam etmektedir. “Dikme” eylemi kendi içerisinde farklı hareketler ve aşamalar barındırabilir. Sürek içerisinde farklı dikme ve düğüm atma şekilleri söz konusu olabilir.

b) *sağm-*: *düşünmek*

“*Düşündü mü?*”

Evet, düşündü ve hâlâ düşünüyor.”

Formülde *kabul edilebilir* bir cümle ortaya çıktığı için fiil sınır vurgulamayan grubuna dâhildir. Fiilin ortaya koyduğu anlam bir “sürek” ifade etmekte ve düşünme eylemi devam etmektedir. Eylemin gerçekleşmesi için herhangi bir sınırın aşılması ya da sınıra ulaşılması gibi bir kritik nokta yoktur. Fiil, farklı bir kalıp cümleyle de test edilebilir:

“x-meye başladı ve hâlâ x-iyor.” (Karadoğın, 2009: 27).

“Düşünmeye başladı ve hâlâ düşünüyor.” Burada düşünme eyleminin gerçekleşip devam ettiği anlaşılır. Bu kalıp cümle fiilin bir “sürek” ifade ettiğini ortaya koymuş olur. Aynı kalıp cümle bazı “SS+”lara da uygun gibi görünse de arada anlamsal fark ortaya çıkmaktadır:

“*Hastalanmaya başladı.*”

“*Düşmeye başladı.*”

“*Kapatmaya başladı.*”

Yukarıdaki örneklerde “hastalanma”, “düşme” ve “kapatma” eylemlerinin gerçekleştiği söylenemez; olsa olsa, söz konusu eylemlerin *gerçekleşmeye yaklaştığı* söylenebilir.

2.5. Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve ‘Acemi ve Mugalî’de Fiillerin Kılınış Görünümü

TA’da yer alan 394 adet fiil, Johanson’un (1971) tasnifi esas alınarak sınıflandırılmış ve fiillerin kılınış türleri belirlenmiştir.

Tablo 5. TA'nın Kalmış Görünümü

Fiillerin kalmış türü	Fiillerin sayısı	Fiillerin oranı
ÖS+	35	%8,89
SS+	171	%43,40
SV-	188	%47,71
Toplam	394	%100

2.5.1. Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve 'Acemi ve Mugalî'de Ön Sınırı Vurgulayan Fiiller

TA'da yer alan fiillerin 35'i ÖS+ kategorisine dâhildir. Bu fiillerin bir kısmı şu şekilde gösterilebilir:

a) *dur-*: *durmak, hareketsiz kalmak*

“Saat 1’de durdu ve on dakika sonra hâlâ duruyordu.

Durdu, demek ki şimdi duruyor.”

Fiil, dilsel formülde anlamlı bir bütün oluşturduğu için ÖS+’lar grubuna dâhildir. Fiilde iki olay zamanı vardır. Birincisinde “durma” eylemi *başlamış ve gerçekleşmiştir*. Dolayısıyla ön sınır aşılmış, ikincisinde durma eylemi devam etmiştir. İkinci olay, birinci olayın doğal sonucudur. İkinci olayda “sürek” vardır. Bir duruma giriş ilk aşama, durumu devam ettirme ikinci aşamadır. İlk aşama hareketlidir (hareketsiz durma eylemi, öncesinde bir devinim ister). İkinci aşama durağandır.

b) *sığın-*: *sığınmak*

“Saat 1’de sığındı ve on dakika sonra hâlâ sığınyordu.

Sığındı, demek ki şimdi sığınyor.”

Fiil, dilsel formülde anlamlı bir bütün oluşturduğu için “ÖS+”lar grubuna dâhildir. Fiilde iki olay zamanı vardır. Birincisinde “sığınma eylemi” *başlamış ve gerçekleşmiştir*. Dolayısıyla ön sınır aşılmış, ikincisinde sığınma eylemi *devam etmiştir*. İkinci olay, birinci olayın doğal sonucudur. İkinci olayda “sürek” vardır. Bir duruma giriş ilk aşama, durumu devam ettirme ikinci aşamadır. İlk aşama hareketlidir. İkinci aşama durağandır.

2.5.2. Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve 'Acemi ve Mugalî'de Son Sınırı Vurgulayan Fiiller

TA'daki fiillerin 171'i SS+ kategorisine dâhildir.

a) *ağsur-*: *hapşurmak, aksırmak*

“Hapşurdu mu?”

“*Evet, hapşurdu ve de hâlâ hapşuruyor.”

Fiil dilsel formülde yerine konulduğunda *kabul edilemez* bir cümle oluşmaktadır. Bundan dolayı fiil “SS+”lar grubuna dâhildir. Bir kişi hapşurduysa eylem gerçekleşmiştir. Aynı kişi için “Hâlâ hapşuruyor.” diyebilsek de bu üst üste yapılan ayrı ayrı eylemleri ifade eder. “Hapşurma”nın gerçekleşmesi ve tamamlanması *aynı noktada* yer alır.

b) *bütür-*: bitirmek

“Bitirdi mi?”

“*Evet, bitirdi ve de hâlâ bitiriyor.”

Fiil dilsel formülde yerine konulduğunda *kabul edilemez* bir cümle oluşmaktadır. Bundan dolayı fiil “SS+”lar grubuna dâhildir. Bir şey bittiyse tükenmiştir. “Hâlâ bitiyor.” denilemez. Dolayısıyla dil dışı dünyada da bir şeyin bitmesi ve “bitme” olayının gerçekleşmesi, tamamlanması zamansal olarak aşağı yukarı *aynı noktada* meydana gelir. Dilde de bunun karşılığı *noktasal* kabul edilir ve fiil “SS+”lar grubuna dâhil olur.

2.5.3. Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve ‘Acemi ve Mugalî’de Sınır Vurgulamayan Fiiller

TA’daki fiillerin 188’i SV- kategorisine dâhildir.

Dilsel formülde x’in yerine geçen fiil, formülü olumluysa, dolayısıyla, cümle *kabul edilebilir* bir anlam ortaya koyuyorsa söz konusu fiil sınır vurgulamaz. Bu fiillerden bazıları şu şekilde örnek olarak gösterilebilir:

a) *arķalaş kıl-*: yardım etmek

“Yardım etti mi?”

“Evet, yardım etti ve hâlâ yardım ediyor.”

Formülde *kabul edilebilir* bir cümle ortaya çıktığı için fiil sınır vurgulamayan grubuna dâhildir. Fiilin ortaya koyduğu anlam bir “sürek” ifade etmekte ve “yardım etme” eylemi devam etmektedir. “Yardım etme” eylemi kendi içerisinde farklı hareketler ve aşamalar barındırabilir.

b) *doķu-*: dokumak

“Dokudu mu?”

“Evet, dokudu ve hâlâ dokuyor.”

Formülden *kabul edilebilir* bir cümle ortaya çıktığı için fiil sınır vurgulamayan grubuna dâhildir. Fiilin ortaya koyduğu anlam bir “sürek” ifade etmekte ve “dokuma” eylemi devam etmektedir. Dokuma eylemi kendi içerisinde farklı hareketler ve aşamalar barındırabilir.

2.6. Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fi'l-Lugati't-Türkiye'de Fiillerin Kılınış Görünümü

TZ'de yer alan 744 adet fiil, Johanson'un (1971) tasnifi esas alınarak sınıflandırılmış ve fiillerin kılınış türleri belirlenmiştir.

Tablo 6. TZ'nin Kılınış Görünümü

Fiillerin kılınış türü	Fiillerin sayısı	Fiillerin oranı
ÖS+	128	%17,21
SS+	389	%52,28
SV-	227	%30,51
Toplam	744	%100

2.6.1. Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fi'l-Lugati't-Türkiye'de Ön Sınırı Vurgulayan Fiiller

TZ'de yer alan fiillerin 128'i ÖS+ kategorisine dâhildir. Bu fiillerin bir kısmı şu şekilde gösterilebilir:

a) *aydınla-*: *aydınlatmak*

“Saat 1’de aydınlattı ve on dakika sonra hâlâ aydınlatıyordu.

Aydınlattı, demek ki şimdi aydınlatıyor.”

Fiil, dilsel formüle anlamlı bir cümle oluşturduğu için “ÖS+”lar grubuna dâhildir. Fiilde iki olay zamanı vardır. Birincisinde “aydınlatma” eylemi *başlamış ve gerçekleşmiştir*. Dolayısıyla ön sınır aşılmış, ikincisinde “aydınlatma” eylemi devam etmiştir. İkinci olay, birinci olayın doğal sonucudur. İkinci olayda “sürek” vardır. Bir duruma giriş ilk aşama, durumu devam ettirme ikinci aşamadır. İlk aşamanın hareketli olduğu düşünülebilir. İkinci aşama durağandır.

b) *eñil-*: *eğilmek*

“Saat 1’de eğildi ve on dakika sonra hâlâ eğiliyordu.

Eğildi, demek ki şimdi eğiliyor.”

Fiil, dilsel formüle anlamlı bir cümle oluşturduğu için “ÖS+”lar grubuna dâhildir. Fiilde iki olay zamanı vardır. Birincisinde “eğilme” eylemi *başlamış ve gerçekleşmiştir*. Dolayısıyla ön sınır aşılmış, ikincisinde “eğilme” eylemi *devam etmiştir*. İkinci olay, birinci olayın doğal sonucudur. İkinci olayda “sürek” vardır. Bir duruma giriş ilk aşama, durumu devam ettirme ikinci aşamadır. İlk aşama hareketli, ikinci aşama durağandır.

2.6.2. Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fi'l-Lugati't-Türkiyye'de Son Sınırı Vurgulayan Fiiller

TZ'deki fiillerin 389'u SS+ kategorisine dâhildir.

Fiil, dilsel formüle göre cümleyi olumsuzluyorsa, bir başka ifadeyle, formülde *kabul edilemez* bir cümle ortaya çıkıyorsa “son sınır” vurgulanmaktadır. Bu fiillerden bazıları şu şekilde gösterilebilir:

a) *aş-*: *aşmak*

“Aştı mı?”

*Evet, aştı ve de hâlâ aşıyor.”

Fiil dilsel formülde yerine konulduğunda *kabul edilemez* bir cümle oluşmaktadır. Bundan dolayı fiil “SS+”lar grubuna dâhildir. “Aşma”, “geçme” eylemi gerçekleştiği için “Hâlâ aşıyor.” diyemeyiz. Bu eylemin gerçekleşmediğine işaret eder. “SS+” fiillerde kritik sınırın aşılıp eylemin gerçekleşmesi ve aynı noktada tamamlanması gerekir. Aşma eylemi gerçekleştiği için ve süre bildirmedeği için fiil “SS+”lar grubuna dâhildir.

b) *boşa-*: *boşamak*

“Boşadı mı?”

“Evet, boşadı ve de hâlâ boşuyor.”

Fiil dilsel formülde yerine konulduğunda *kabul edilemez* bir cümle oluşmaktadır. Bundan dolayı fiil “SS+”lar grubuna dâhildir. Bir kişi boşandıysa eylem *gerçekleşmiş* ve *tamamlanmıştır*. Aynı kişi ve durum için “Hâlâ boşuyor.” diyemeyiz. Dolayısıyla dil dışı dünyada da bir kişinin boşanması ve boşanma olayının gerçekleşmesi, tamamlanması zamansal olarak aşağı yukarı aynı noktada olur. Dilde de bunun karşılığı *noktasal* kabul edilir. Bu nokta son sınırdır.

2.6.3. Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fi'l-Lugati't-Türkiyye'de Sınır Vurgulamayan Fiiller

TZ'deki fiillerin 227'si SV- kategorisine dâhildir.

Dilsel formülde x'in yerine geçen fiil, formülü olumluyorsa, dolayısıyla, cümle *kabul edilebilir* bir anlam ortaya koyuyorsa söz konusu fiil sınır vurgulamaz. Bu fiillerden bazıları şu şekilde örnek olarak gösterilebilir:

a) *yaz-*: *yazı yazmak*

“Yazdı mı?”

Evet, yazdı ve hâlâ yazıyor.”

Formülde *kabul edilebilir* bir cümle ortaya çıktığı için fiil sınır vurgulamayan grubuna dâhildir. Fiilin ortaya koyduğu kılış bir “sürek” ifade etmekte ve yazma eylemi devam etmektedir. “Yazma” eylemi kendi içerisinde farklı hareketler ve aşamalar barındırabilir.

b) *baz-*: *yarışmak*

“*Yarıştı mı?*”

Evet, yarıştı ve hâlâ yarışıyor.”

Formülde *kabul edilebilir* bir cümle ortaya çıktığı için fiil sınır vurgulamayan grubuna dâhildir. Fiilin ortaya koyduğu anlam bir “sürek” ifade etmekte ve yarışma eylemi devam etmektedir. “Yarışma” eylemi kendi içerisinde farklı hareketler ve aşamalar barındırabilir.

3. Değerlendirme ve Sonuç

Çalışmada Memlûk Kıpçak sahasında yazılmış sözlük-gramerlerde geçen fiillerin kılış özellikleri Johanson’un kılış ölçütlerine göre tespit edilmiştir. Eserlerde geçen fiillerin kılış özellikleriyle ilgili bulgular tablo üzerinde karşılıklı olarak şöyle gösterilebilir:

Tablo 7. Sözlük-Gramerlerdeki Fiillerin Kılış Oranlarının Karşılıklı Gösterimi

Eser	Fiil sayısı	ÖS+ sayısı	ÖS+ oranı	SS+ sayısı	SS+ oranı	SV- sayısı	SV- oranı
BM	327	38	%11, 62	154	%47, 10	135	%41, 28
DM	78	9	%11, 54	23	%29, 49	46	%58, 97
Kİ	713	77	% 10, 8	272	%38, 15	364	%51, 05
KK	287	29	%10, 1	124	%43, 21	134	%46, 69
TA	394	35	%8, 89	171	%43, 40	188	%47, 71
TZ	744	128	%17, 21	389	%52, 28	227	%30, 51

Çalışmada Memlûk Kıpçak sahasında yazılmış sözlük-gramerlerden BM’de 327, DM’de 78, Kİ’de 713, KK’de 287, TA’da 394, TZ’de 744 fiil tespit edilmiştir. Bu fiiller kılış türlerine göre sınıflandırıldığında BM’deki 327 fiilin 38’inin ÖS+, 154’ünün SS+, 135’inin SV-; DM’deki 78 fiilin 9’unun ÖS+, 23’ünün SS+, 46’sının SV-; Kİ’deki 713 fiilin 77’sinin ÖS+, 272’sinin SS+, 364’ünün SV-; KK’deki 287 fiilin 29’unun ÖS+, 124’ünün SS+, 134’ünün SV-; TA’daki 394 fiilin 35’inin ÖS+, 171’inin SS+, 188’inin SV-; TZ’deki 745 fiilin 128’inin ÖS+, 389’unun SS+, 227’sinin SV- grubuna dâhil olduğu görülmüştür.

Fiillerin ÖS+, SS+ ve SV-oranları ve yüzdeleri de şöyledir: BM’deki ÖS+ oranı %11, 62, SS+ oranı %47, 10, SV- oranı %41, 28’dir. DM’deki ÖS+ oranı %11, 54, SS+ oranı %29, 49, SV- oranı %58, 97’dir. Kİ’deki ÖS+ oranı %10, 8, SS+ oranı %38, 15, SV- oranı %51, 05’tir. KK deki ÖS+ oranı %10, 1, SS+ oranı %43, 21, SV- oranı %46, 69’dur. TA’daki ÖS+

oranı %8, 89, SS+ oranı %43, 40, SV- oranı %47, 71'dir. TZ'deki ÖS+ oranı %17, 21, SS+ oranı %52, 28, SV- oranı %30, 5'tir.

Tabloda gösterilen bulgulara göre oranı en düşük olan kılınış türü “ÖS+”lardır. Memlük Kıpçak sahasında yazılmış sözlük-gramerlerde geçen fiillerin ön sınırı vurgulama oranlarının diğer kılınış türlerine göre daha düşük olduğu anlaşılmaktadır.

Sadece BM ve TZ'deki SS+'ların oranı SV-'ların oranından yüksektir. Diğer eserlerde SS+'ların oranı SV-'ların oranından düşüktür. Bu bulgulardan DM, Kİ, KK, TA'daki “ÖS+, SS+, SV-”ların oranlarının küçükten büyüğe sıralandığı görülmektedir.

Tüm sözlük-gramerlerde en düşük orana sahip olan “ÖS+” grubudur. ÖS+'ların oranı, SS+ ve SV-'lara göre daha düşüktür.

Sadece BM ve TZ'deki SS+'ların oranı SV-'ların oranından yüksektir. Diğer eserlerde SS+'ların oranı SV-'ların oranından düşüktür.

TZ hariç diğer eserlerdeki ÖS+'ların oranlarının birbirlerine yakın olduğu görülmüştür (sırasıyla %11, 62, %11, 54, % 10, 8, %10, 1, %8, 89).

TZ hariç diğer eserlerdeki SV-'ın oranı birbirlerine yakın değerlerde bulunmuştur (sırasıyla %41, 28, %58, 97, %51, 05, %46, 69, %47, 71).

BM, Kİ, TA'daki SS+'ların oranı birbirlerine yakın değerlerde bulunmuştur (%47, 10, %38, 15, %43, 40).

DM'de fiil sayısı az olmakla (78) birlikte DM, SV-'lar içerisindeki oranı en yüksek olanıdır. SV-'ların oranının diğer eserlerdekinden yüksek çıkması, fiil sayısının az olmasına bağlanabilir ve bu yüksek oran anlamlı bulunmayabilir.

TZ'de ÖS+ fiillerin oranı; BM'de ÖS+'ların oranından %5, 59 fazla, DM'de ÖS+'ların oranından %5, 67 fazla, Kİ'de ÖS+'ların oranından %6, 41 fazla, KK'de ÖS+'ların oranından %7, 11 fazla, TA'da ÖS+'ların oranından %8, 32 fazladır. Bu bulgulardan TZ'de ÖS+'ların oranının diğer sözlük-gramerler içerisinde ÖS+'lara göre en yüksek değere sahip olduğu anlaşılmaktadır.

TZ'de SS+ fiillerin oranı; BM'de SS+'ların oranından %5, 18 fazla, DM'de SS+'ların oranından %22, 79 fazla, Kİ'de SS+'ların oranından %14, 13 fazla, KK'de SS+'ların oranından %9, 07 fazla, TA'da SS+'ların oranından %8, 88 fazladır. Bu bulgulardan TZ'de SS+'ların oranının diğer sözlük-gramerler içerisinde SS+'lara göre en yüksek değere sahip olduğu görülmektedir.

TZ'de SV- fiillerin oranı; BM'de SV-'ların oranından %10, 77 az, DM'de SV-'ların oranından %28, 46 az, Kİ'de SV-'ların oranından %20, 54 az, KK'de SV-'ların oranından %16, 18 az, TA'da SV-'ların oranından %17, 2 azdır. Bu bulgulardan TZ'de SV-'ların oranının diğer sözlük-gramerler içerisinde SV-'lara göre en düşük değere sahip olduğu anlaşılmaktadır.

İncelenen sözlük-gramerler birlikte değerlendirildiğinde fiiller, büyük oranda (%46,03) sınır vurgulamayan, sürekliliği bildiren fiillerdir. Bundan daha az orandaki (42, 27) fiiller son sınıra vurgu yapmaktadır. Ön sınırı vurgulayan fiiller ise en düşük orana (11, 7) sahiptir.

Ortaya konulan bu tasvirî çalışma, ileride hem farklı teorilere göre yapılacak kılınıştırmalarına hem Türkçedeki fiil sınıflandırma çalışmalarına hem de söz dizim-anlam bilim ilişkisine katkı sağlayacaktır.

Memlûk Kıpçak sahasında yazılmış sözlük-gramerler üzerindeki bu kılınıştırmaya, aynı sahadaki edebî eserler üzerinde metin bağlamsal olarak uygulandığında metin içerisindeki kılınıştırmaların genel görünümü de elde edilecektir.

Eser Kısaltmaları

- BM** : Kitâbu Bulgatü'l-Müşâk Fî Lügâti't-Türk ve'l-Kıfçak
DM : Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l-Lugati't-Türkiyye
Kİ : Kitâbü'l-İdrâk Li Lisâni'l-Etrâk
KK : El-Kavânînu'l-Külliyye Li-Zabti'l-Lügati't-Türkiyye
TA : Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve 'Acemi ve Mugâlî
TZ : Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fi'l-Lugati't-Türkiyye

Kısaltmalar ve İşaretler Listesi

- akt.** : aktaran
çev. : çeviren
Ed. : editör
haz. : hazırlayan
ÖS+ : ön sınırı vurgulayan
SS+ : son sınırı vurgulayan
SV- : sınır vurgulamayan
TDAY : Türk Dili Araştırmaları Yıllığı
TKAE : Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları
vd. : ve diğerleri
vs. : vesaire
Yay. : yayınları
***** : kabul edilemez cümle

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu makale için etik kurul izni alınmasına gerek yoktur. Araştırma ve yayın etiğine uygun hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

Makale tek yazarlıdır.

Destek Beyanı

Araştırma herhangi bir kurum veya kuruluş tarafından desteklenmemiştir.

Çıkar Beyanı

Makale tek yazarlıdır. Herhangi bir çıkar çatışması yoktur.

Kaynaklar

- Aksan, Y. (2003), *Kılınış ulamına yaklaşımlar ve Türkçede kılınış*, Günümüz Dilbilim Çalışmaları. (s. 68-81) içinde. İstanbul: Multilingual.
- Alan, N. (2020). Boz, E. (Ed.). *Türkçede dilbilgisel ulamlar*. Bakış (s.35-56) içinde. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Aslan Demir, S. (2013). Türkmencede kılınış işlemcisi olarak art-fiiller, *Türkbilig*, S.26 s.67-90.
- Aslan Demir, S. (2016). *Görünüş kategorisi Türkmençe örneği* (2. Baskı). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Aydemir, İ. A. (2010). *Türkçede zaman ve görünüş sistemi*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Aydemir, Y. (2006). *Sözlüksel görünüş ve Türkçe eylemlerin anlam bilimsel sınıflandırması: Sözlükçe-sözdizim etkileşimi*, [Yayınlanmamış doktora tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Aynakulova, G. (2009). Ermeni Kıpçaklar mı, Gregoryen Kıpçaklar mı?, *Milli Folklor*, S. 84, s. 124.
- Bacanlı, E. (2010). -(X)p tur-/(dur-) art fiilinin durağanlaştırma işlevi, *Turkish Studies* 5/4: 119-132.
- Bacanlı, E. (2014). *Kılınış kategorisi ve Altaycada kılınış belirleyicisi olarak art fiiller*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Banguoğlu, T. (1986). *Türkçenin grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Benzer, A. (2012). *Türkçede zaman, görünüş ve kiplik*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Biber, D; Conrad, S.; Leech, G. (2002). *Longman student grammar of spoken and written English*, Pearson Publishing.
- Boz, E. (2020). Dilbilgisel ve Dilbilgisi Dışı Kavramları Üzerine. *Uluslararası Disiplinler Arası Dil Araştırmaları (DADA) Dergisi*, Sayı: 2020/1, 1-11.
- Comrie, B. (1976). *Aspect*. Cambridge Textbooks Linguistics. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cook, W. A. (1979). *Case grammar: Development of the matrix model (1970-1978)*. Washington: Georgetown University Press.

- Demir, N. ve Yılmaz, E. (2003). Türk dili el kitabı. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Dilaçar, A. (1974). Türk dilinde 'kılmış'la 'görünüş' ve dilbilgisi kitaplarımız. *TDAY-Belleten*, s. 159-171.
- Dizdaroğlu, H. (1963). *Türkçede filler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Tanıtma Yayınları.
- Doğru, F. (2020). Boz, E. (Ed.). *Türkçede dilbilgisel ulamlar*. Kılmış (s. 3-34) içinde. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Ediskun, H. (1996). *Türk dilbilgisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Ercilasun, A. B. (1984). *Kutadgu bilig grameri: fil (No. 3)*. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Erdem, M. (2016). Türkçede filler ve sınıflandırma sorunları. *Turkish Studies - International Periodical For The Luanguages, Literature, and History of Turkish or Turkic*, Volume 11/20, s. 185-200.
- Ergin, M. (1991). *Türk dil bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Gencan, T. N. (2001). *Dilbilgisi*. Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Hacıeminoğlu, N. (2016). *Türk dilinde yapı bakımından filler*. Ankara: Bilge Karınca Yayınevi.
- Johanson, L. (1971). *Aspekt im Türkischen: Vorstudien zu einer beschreibung des Türkeitürkischen aspektsystems*. Studia Turcica Upsaliensia 1. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Johanson, L. (1994). *Türkeitürkische aspektotempora*, Thieroff, Rolf; Ballweg, Joachim (Ed.), Tense systems in European languages, Tübingen. 247- 266.
- Johanson, L. (2000). 'Viewpoint operators in European languages'. Dahl, Östen (Ed.), *Tense and Aspect in the Languages of Europe*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- Johanson, L. (2016). *Türkçede görünüş (Çev.Nurettin Demir)*, Ankara: Grafiker Yayınları.
- Kahraman, T. (2011). Sözcüklerin yapılarına göre türleri içinde belirtme öbeklerin yeri. *Turkish Studies - International Periodical For The Luanguages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 6(3): 949-961.
- Karaağaç, G. (2012). *Türkçenin dil bilgisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karadoğan, A. (2009). *Türkiye Türkçesinde kılmış*. Ankara: Divan Kitap.
- Karamanlıoğlu, A. F. (1963). Kıpçaklar ve Kıpçak Türkçesi. *TDED*, XII, 175-182.
- Kaya, M. (1995). *İnce Memed 1 ve 2 romanlarındaki eylemlerin görünüş ve kılmış yönünden incelenmesi*, [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Çukurova Üniversitesi.

- Korhonen, A. ve Briscoe, T. (2004). Extended lexical-semantic classification of English verbs. *Proceedings of the Computational Lexical Semantics Workshop at HLT-NAACL* s. 38-45. Boston, Massachusetts: Association for Computational Linguistics.
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi* (3. baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Levin, B. (1993) English verb classes and alternations: A preliminary investigation, Chicago, The University of Chicago Press.
- Longacre, R. E. (1976), An anatomy of speech notions. Lisse: Peter de Ridder Press.
- Mlynarczyk, A. K. (1973). *Aspectual pairing in Polish*, Universiteit Utrecht. Dabrowa G'ornicza.
- Musaoglu, M.; Kirişçi, F. (2008). Türk Dil biliminde görünüş kategorisinin incelenmesi üzerine. *Türkolojiya*, No: 1-2, 32-54.
- Özgür, C. (2020). *Kıpçak Türkçesi üzerine araştırmalar*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Smith, C. (1997). *The parameter of aspect*. Springer-Science+Business Media.
- Tekin, T. ve Ölmez, M. (1995). *Türk dilleri, Les langues Turques*. Ankara:Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Turan, Ü. D. (2018). *Sözdiziminde temel kavramlar, Genel Dilbilim I* (Ed.: Ayşe Sumru Özsoy ve Ümit Deniz Turan). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Uğurlu, M. (2003). Türkiye Türkçesinde bakış (aspectotempora). *Türkbilg.* 5. 124-133.
- Vendler, Z. (1967). *Linguistics in philosophy*. Ithaca, New York: Cornell University Press.
- Vendler, Z. (1957), *Verbs and times*. New York: Cornell University Press.Yener, M. L. (2007). Türk dilinde sözcük türleri tasnifi sorunu üzerine. *Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 2(3): 606-623.

İnternet Kaynakları:

https://turkoloji.cu.edu.tr/ESKI%20TURK%20DILI/ozyetgin_tarihten_bugune_turkdili.pdf (16.01.2024).

Extended Summary

Study consists of two parts. In the first part, the works written in Kipchak Turkish and the dictionaries-grammars written in the Memlük Kipchak field are introduced. Then, the concept of verbs is emphasized and the traditional and linguistic classifications of the verbs are made.

Old Kipchak Turkish constitutes the western part of Middle Turkish and is the subject of studies in three groups: Steppe Kipchak, Mamluk Kipchak, Armenian Kipchak.

Actionality (actionality, actional content, situation type) is the internal temporal structure of the event or situation revealed by the action. This internal structure that the action naturally has can change through the complements, determiners and aspect suffixes it is associated with. Aspect refers to a grammatical category. Apart from these explanations about the distinction between actionality and appearance, there are also languages in which there is no difference in actionality and appearance due to the characteristics of the languages.

Verb and Verb-Related Classification Studies

1. Traditional Classification:

In the traditional approach, verbs are generally simple, derived, compound (formal); concrete, abstract (semantic), framework, content, situation, etc. We see that it is subject to classifications such as.

2. Semantic (Thematic) Classifications:

In addition to classification according to voice of verb and object status, semantic classifications can be mentioned.

3. Actionality and actionality Classifications:

In the literature, we see the pioneering studies on as well as the recent studies.

In the continuation of our study, we focused on Vendler's Verb Classification, Comrie's Verb Classification, Smith's Verb Classification and Johanson's Verb Classification . Johanson divided the actionality into three groups. Those who emphasize the front boundary, those who emphasize the final boundary, those who do not emphasize the boundary. In this section, lexical aspect; the relationship between lexical aspect and aspect the classification of actions according to the lexical aspect are emphasized.

In the second part, the lexical appearances of the verbs in the dictionaries-grammars written in the Mamlûk Kipchak field are examined.

Afterwards, the Action Categories of the Verbs in the Dictionaries-Grammars Written in the Mamluk Kipchak Field were marked. The verbs found in dictionaries and grammars written in the Kipchak Mamluk field were categorized into the ÖS+ (emphasizing the anterior border), SS+ (emphasizing the final frontier), and SV- (borderless) categories based on Johanson's actionality criteria for verbal inflection. The verbal inflection types of verbs found in the examined works were evaluated according to Johanson's linguistic formula, with the corresponding verbs provided based on Turkish from Turkey.

According to the findings shown in the table, the actionality type with the lowest rate is "ÖS+". It is understood that the rate of emphasizing the front border of the verbs in the dictionaries-grammars written in the Mamluk Kipchak field is lower than other types of actionality.

The actionality patterns of verbs (327 in BM, 78 in DM, 713 in Kİ, 287 in KK, 394 in TA, and 744 in TZ) in the Kipchak Mamluk field dictionaries and grammars were recorded in separate tables for each work numerically and proportion.

Lexical aspect reflect the internal tenses of verbs before they come into syntactic use. After verbs enter the field of usage, suffixes and conjugation markers can alter the internal tenses of verbs. In this case, the lexical and objective internal tenses of verbs also acquire the subjectivity feature.

After identifying the verbs found in dictionaries-grammars written in the Mamlûk Kipchak field, we classified the internal tenses of these verbs into three groups (those that emphasize the front border, those that emphasize the final border, and those that do not emphasize the border) according to the lexical aspect criteria proposed by Johanson. Therefore, our study has been a lexical study, not a text-contextual one. When we evaluate the dictionaries-grammars we have examined together, the verbs are largely (46.03%) verbs that do not emphasize boundaries and indicate continuity. Verbs with a lower ratio than this (42, 27%) emphasize the final limit. Verbs that emphasize the front boundary have the lowest rate (11, 7%). Only the rate of SS+s in BM and TZ is higher than the rate of SV-s. In other works, the rate of

SS+'s is lower than the rate of SV-'s. From these findings, we see that the rates of "ÖS+, SS+, SV-" in DM, KI, KK, TA are listed from smallest to largest. This descriptive study we have put forward will contribute to the studies of actionality according to different theories, verb classification studies in Turkish, and the syntax-semantics relationship in the future. In the evaluation and conclusion section, we numerically and proportional presented and interpreted the findings related to the lexical aspect features of verbs found in dictionaries-grammars written in the Mamlûk Kipchak field. When the study we have put forward on the dictionaries-grammars written in the Mamluk Kipchak field is applied contextually on literary works in the same field, a general view of the actionality changes within the text will be obtained.